ادبي بحثونه

ليکونکی

ګل پاچا «الفت»

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښۍ‌غواړي چه د پښتو يو قيمتي ادبي اثر د خپروني ډگر ته راوباسي.

دا کتاب ((ادبي بحثونه)) نومېږي او د پښتو د پياوړی او قوي اديب ښاغلی گل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی گل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کښې د يو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هېچاته يې د ښودلو او ستايلو حاجت نشته. دی تقريباً له شپاړسو کالو راهيسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کښې لگيادی کار کوي او تر اوسه يې ډېر منظوم او منثور آثار ليکلی دی چه ځيني چاپ شويدي او ځيني نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کښې لغوي څېړنه، بله ډيوه، پښتو سندرې د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادۍ پيغام يې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده يو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کښې او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړی کښې يو بل غوره کتاب زياتېږي.

او ښايي چه پښتانه يې له لوستلو څخه فايده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صديق الله رشتين د پښتو ټولنې لوی مدير)

د پښتو ټولنې
د ادبیاتو د څانګې له
خوا خپور شو

دې کتاب په ۱۳۲۴ کښې
د خوشحال خان جایزه
اخیستې ده

فهرست

عنوان مخ

ادب...1
شعر...3
په ژوندکښې دشعر اوادب اغېزه...8
دادب تاثیر په اسلامي فقه اوديني احکاموکښې 16
حقیقت اومجاز...17
صریح او کنایه 17
ظاهر، نص، مفسر،محکم 18
داستثنا بحث...18
لغوي تدقیق 19
دادب بڼه او ګاڼه...20
فصاحت 21
بلاغت 21
عواطف 22
خیا ل 34
تمثیل...37
ددې بخث خلاصه...38
عامیانه بلاغت 38
دپښتو څولنډۍ..40

بسم الله الرحمن الرحيم

ادب

دادب دکلمي اصل:

اصل يې" هذب " دی د بې عيبه په معنی.
د هذب کلمه په اصل کښې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځينې څانګې او ځينې ښاخونه به يې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته داکلمه له محسوساتو نه معنوياتوته رانقل شو ه او هغه چا ته هم وويل شوه چې عيبونه به يې ورک شوه يعنی مهذب به شو.
ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهذب کلمه ديوه کامل انسان لپاره دونې له تهذيبه رانقل شويده، ځکه چې معنوي او عقلي امورله حسي اشياؤ څخه ماخوذ دي لکه دعقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقا ل څخه ماخوذه ده.
نو د هذب دکلمې (ذ) په (د)بدل شو او دغه ابدال په عربې کښې ډېر مثالونه لري لکه : هذم ، هدم، جدم، جذم دقطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربې کښې متعارف دی لکه: اهل، آ ل، ماه، ماء او داسې نور...
نو هذب، هدب شو او هدب په ادب بدل شو.
ځينې وايي چې په يوناني ژبه کښې اديب هغه چاته ويل کيده چې خبرې به يې خوږې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربي او يوناني لغتونه يوله بله کډشويدي دغه لغت هم له يوناني څخه اخستل شوی دی.
ځينې نور وايي چې ادب له (دأب) څخه ما خوذ دی چې دعادت په معنی دی او دحا ل وشان په معنی هم ذکرشوی دی لکه : (کدأب ا ل فرعون) مګر دغه راز اشتقاق په عربې کښې ډېر نظاير نه لري.

دادب دکلمې تاريخ:

ځينې وايي چې داکلمه دجاهليت په زمانه او داسلام په ابتدا کښې نه وه ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کښې راغلې ده او نه په قران کښې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حديث (ادبني ربی فاحسن تاديبي) کښې ذکر شوېده (داحديث محدثينو په دغو الفاظو نه دي ضبط کړي) ځينې نور وايي چې داکلمه دجا هليت په زمانه کښې هم وه او داچې دهغه وخت په اشعارو او قرآن کريم کښې نشته ددې دليل نشي کيدای چې داکلمه په هغه وخت کښې هډو موجوده نه وه.
دوئ د خپلې مدعا دثبوت لپاره دادليل راوړي چې کوم وخت چې داکلمه په حديث او داصحابو يا دتابعينوپه اقوالوکښې راغله او هېچا يې دمعنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخواهم وه او ارتجا لانه ده ويل شوې.

وايي چې دا كلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو كښې هم ډېره راغلې ده او دجاهليت په وخت كښې هم (اكثم) بن صيفى دبني تميمو مشهور خطيب ذكر كړيده.

د ادب تعريف :

لغوي معنى خو يې تهذيب دى او څه شى چې له چاسره يا له كوم شي سره لايق اومناسب وي هم ادب ورته ويل كيږي لكه: دمجلس آداب دمعاشرت آداب او داسې نور......
اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وينا او بيان كښې له خطا او غلطى څخه ساتي، ځكه ادبي علوم هماغه علوم بلل كيږي چې د وينا ښه والى اوبدوالى، غلط اوصحيح، خوږوالى اوپيكه توب ښيي او په منثور او منظوم كلام كې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث كوي.
د ادب په تعريف كښې ويل شوي دي چې ادب دښو الفاظو په وسيله دخپلو احساساتو او ادراكاتو يا دزړه دخبر و ښكاره كو ل او داوريدو نكو په ذهن كښې يې كښينول دي، يعني ادب يوازې دافكارو او روحي حالاتو اظهار نه دى بلكه له يوه ذهنه بل ذهن ته انتقا ل اوابلاغ هم په كښې ملحو ظ دى.
داانتقا ل كه په ښه ډو ل او مهارت سره وي چې هم په كښې ښه كلمات انتخاب شوى وي او هم دكلماتو دښه تركيب او ښه استعما ل په لحاظ دفصاحت او بلاغت مراعات شوى وي ادب ورته ويل كيږي او كه داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسيم:

ادب د خپل جو هري او ذاتي تقسيم په لحاظ دوه ډوله دى:
ادب محض، ادب مخلوط.
ادب محض هغه دى چې يې دبيان له لطف او خوږوالي څخه او يې دبديع احساس له تحريكه بل مقصد اوبله غايه په كښې نه وي لكه ځيني عشقي غزلې چې درحمان بابا يا د حميد او خوشحا ل او نورو شاعرانو په ديوانو كښې ګورو يا ځيني منثور اشعار چې دطبيعي مناظرو يا احساساتو او عواطفو تمثيل په كښې وي.
مخلوط ادب دېته وايي چې يو اديب كوم تاريخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پيرايه كښې راوړي او ادبي رنګ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړى صورت كښې غايه ده.
دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحى كيفيتونه، حسن او جما ل، دطبيعت ښكلي مظا هر او مناظر، نفسي اغيزې، قلبي تمايلات ګڼل كيږي. مګر دوهم قسم ادب هرڅه په غيږ كښې نيسي اوكيداى شي چې سرى ساينس اوتخنيكي يا رياضي مسايلو ته هم ادبي رنګ وركړي او ادب په هرڅه كښې ګډ كاندي.

شعر

څوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو اوعواطفو کښې تحريک پيداکوي، ځينې نـوروايي هرکلام چې دغه کارکولی شي وزن او قافيه ولري او که نه هغه شعر دی.

څوک بيا وايي چې نه هرڅه چې په زړه اثرکوي او په انسان کښې تعجب يا جوش اوجذبه پيداکوي هغه شعر دی، نو ددوئ په نظرکښې جها ن ټو ل شعر دی چې سرې ېپ داسمان په ستورو او شفق کښې، د ډکواو مستو سيندونو په څپو، دګلونو او چمنونو په رنګ اوطراوت کښې دغرو په لوړو څوکو، دابشارونو په مستۍ، دبلبلو په شور، دښکلو په ښايسته سترګو او نازونو کښې ګوري، نه يوازې دانه! دمهجورو او ارزومندو په اوسېليو، ددردمنوپه آه وفرياد ، دمظلومانو په ژړاکښې هم شعري کيفيت موجود دی.

له دغسې مختلفو تعريفونو څخه معلومېږي چې يو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثير کـوي او په کلاسيکي تعبير (بديعي احساسات په شور راولي) هغه خو ارو مروشعردی، نوکه ځينې نورشيان هم شعر وي وي به، مګر هغه شعر چې خلق پرې يو شاعر ستايي هغه همدغه شی دی اوپه الفاظو کښې ځای لري ددې شعر دعناصرو او اصلي اجزاؤ په باب کښې ډېرې خبرې شويدي چاپه شعرکښې وزن ډېر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډېر اعتناکتلی دی، پخوا به خلکو دغه شعري صنايع چې ځينې لفظي او ځينې معنوي دي دشعر په ماهيت او حقيقت کښې داخل ګڼل مګر اوسنی ېې د شعر لباس او زيوربولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرينو او منقدينو دغو صنعتو ته په اصلي نظرکتل اودشعر قيمت ېې په همدغه معيار سنجاوه، ددوئ په نظرکښې به ښه شعر هماغه و، چې کـوم معنوي صنعت به پکښې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظير، صنعت مشاکله، صنعت مزاوجه، صنعت ارصاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توريه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفريق، صنعت جمع او تفريق، جمع او تقسيم، جمع اوتفريق وتقسيم، حسن تعليل، استتباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....

يا به په کښې له لفظي صنا يعو کاراخستل شوی ؤ لکه : تجنيس ،قلب، اشتقاق، رد العجزعلى الصدر، ذوالقافيتين، متلون اوداسې نور........

مګراوس څوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي اود شعر ناوې پخپله ګوري، په دې کښې څه شک نشته چې يو ښه لباس په هروخت کښې هرچاته ضروردی او بې لباسه شيان ښه نه ښکاره کېږي، مګرلباس په هروخت کښې تغير کـوي او د زيب و زينت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې يووخت بخۍ او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کېږي، کله په کالو کښې ډېر افراط کېږي اوکله بيا هغه پايزېبونه او دسرو نتکۍ له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کښې خپل لباس او زيـور له پخوانه بل راز کړی دی اوهغه ټو ل پخواني کالي نه اغوندي، که څوک ېې په ډېرزور اوتکلف ورواغوندي نو خلک ېې نه خوښوي بلکه عيب ېې ګڼي.

دغه اوسنۍ نظريه چې دشعرپه باب کښې پيداشوې اوشعر غيرله دغو ادبي صنايعو څخه يو بل معنوي شی بـولي دپښتو په اشعارو کښې ېې له پخوا نه تطبيق وينو او زمونږ ددې وخت ځينو ښاغلو اديبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډېر تکليف يو يو بيت چېرته په ديو انونو کښې دمثا ل او نمونې په ډو ل پيداکړي داهماغه صنعتونه دي چې په غير قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کښې پيداشوي او څه ډېرزيات کوښښ ورپيسې نه دی شوی. يعنې پښتنو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندرې به ېې ويلې نوکه به ځينې صنعتونه هم په کښې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګاڼه او همدغه شی ته ېې شعرنه ويلی بلکه دزيور او لباس په نظر ېې ورته کتل.

ددې لپاره چې دا خبره په خوشبينۍ اومحض تعبيراتـو حمل نشي شعر به د ځينـو پښتنو شاعرانو پـه نظرکښې وښيو، چې دوی شعرته په کومه سترګه کتلي دي او د شعرماهيت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعر دخوشحال خان په نظر کښې :

لکه غشى لره بويه تيرانداز

هسې شعر لره بويه سحر ساز

هميشه دزړه په لاس تله د وزن

زيات وكم له وزنه يوتوری غماز

په تورآس دحقيقت ناوې سپره كا

په سپين مخ پلونيولی دمجاز

سل جلوې سل كرشمې سل مكيزونه

په نظر كښې ښكاره دستر ګو ناز

دصنعت زيورپه خورنګه ورپورې

دتشبيه چندڼ چووه باندې طراز

دمضمون دنزاكت غمزه ورخخه

سرترپايه درست صورت سره يوراز

كه په نظم كښې كارګه اوټپوس راوړي

هم دزړونو په ښكارګرځي لكه باز

چې يوه وينا پې وكړه هوښيار هغه

عاقلان به ويل كاندی په ايجاز

خوشحا ل په دې بيتوکښې کما ل کوي چې خپل اغاز په غشی اوتيراندازی کوي ځکه چې دشعرغشی هم په زړونو لګيږي او همدغه يې هدف دی، سحرويل ورته که څه هم نوی تعبير نه دی مګر منلی او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه يوزيات ياکم توری غماز بولي ډېره ښه خبره ده او له غمارنه ورته بله ښه کلمه نشوپيداوکولی، که ووايو چې د غمازکلمه به هېچا دغسې په ځای نه وي استعما ل کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحا ل له دغه شعر څخه معلوميږي چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دريم بيت کښې چې دحقيقت ناوې په تورآس سپروي اوپه سپين مخ يې دمجاز پلو نيسي ځومره ښه تعبير دی ځکه چې حقيقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن کښې يې لري او ديوې کلمې استعما ل په موضوع له، معنی کښې حقيقت بولي او په نورو ځايو کښې يې مجاز ګڼي د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنیٰ لري او نورکوايف په کښې ليده شي. په هرصورت موږويلی شو چې خوشحال يې حقيقته کلام ته شعرنه وايي اوبې دحقيقت له سپين مخه دمجاز ښايسته پلواو رنګين پوړنی هم څه اصلي غايه نه بولي.

د خوشحا ل په نظرکښې شعريوه حقيقي ناوې ده چې هم سپين مخ لري هم مجاز ي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکيزونو سره يې په سترګو کښې هم نازشته او دصنعت ځورنګه زيور وريورې دی.

وګورئ! چې خوشحا ل صنعت ته د زيور په سترګه ګوري او اصلي معشوقه يې نه ګڼي دمضمون دنزاکت غمزه هم يې له صنعته يوبل شی ګڼي او سر تر پايه دشعر په صورت کښې تناسب اويو راز والی غواړي بيانو وايي چې په دغسی نظم کښې که کار ګه او ټپوس راوړل شي هم داسې باز ورځنې جوړشي چې د زړونو ښکارکوي.

هو! دشعرله زړونو سره کاردی او د همدغه ښکارلپاره پيداشوی دی په دې بيت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه اوټپوس نه زره وړونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزړه دښکارپه يادلو سړي ته دخپلې اولې مصرې تيراندازی اوغشې هم يادوي، په وروستی بيت کښې چې ايجاز يوه شاعرانه او ادبي هوښياري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ايجاز او زياتو دلالتونوته به هم اشاره کوي چې ځومره ښه مطالب يې په کښې ځای کړی دی او په يوځوبيتوکښې يې دومره څه ويلي دي چې يوه لويه مقاله يايوه رساله ورځنې جوړيدی شي.

شعر د حميد په نظر کښې:

شـــــــعرنه دی داخونــــــاب دزخمـــــــي زړه دی

يادســـــتي وتلــــی دم لـــــه خــــولې دمــــړه دی

يـــــا نغمـــــه دنــــيم بســـــمل مرغـــــه دخـــــولې ده

يـــــا مجنــــون تــــه معمـــــا ښـــــکلې ليلــــــی ده

یا دوینو اباسیندوهلی موج دی

یاله ښاره دحیرت وتلی فوج دی

دلته که څه هم حمید په ظاهره کښې وايي چې شعرنه دی مګر مطلب يې دادی چې همدغه شی شعردی اوپه دې درې بیتوکښې دی خپله نظریه دشعر په باب کښې پوره ښکاره کوي. که څوک دا بیتونه په دقت وګوري هغه پو هیږي چې حمید شعرته څه وايي او شعر دده په نظریه کښې څنګه ښکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مګر حکم يې عام دی) دی وايي شعر یاد زخمې زړه خوناب دی یا هغه وروستۍ دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډیر حسرت وتلی وي او ډیرې ارزوګانې پرې ایښی وي یا دعشق دنیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دوینو د جوش موج یایو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وايي اود حیرت له ښاره يې راوتلی ګڼې.
د حمید زیات مهارت په دی کښې دی چې دشعرپه تعریف کښې یوعالم تر دد ښکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پیژندل څه اسانه کارنه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر دانسان بدیعي احساسات خو ځوي مګر که پوښتنه وشي چې څنګه اوپه څه راز، اوشعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډیره ګرانیږي او د حمید غوندې یو موشګاف بویه چې داځواب ووايي او دشعر په معرفي کښې دشعر دتاثیر علت او سبب هم بیان کړي.
دحمید دغه تعریف چې دشعر لپاره شاعرانه تعریف دی، موږ دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد اواحساس، یودعشق اوجما ل پیغام، دیوه هیجان او اعجاب اوتحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کښې يې ګورو.

شعر دشیدا په نظر کښې:

مضمون دشعر لکه پیکردی

رنګین الفاظ يې رخت وزیوردی

ورته ضرور دي دا دواړه څیزه

پیکر که هر څودلربا تردی

شیدا هم په شعرکښې پیکراوزیور سره بیل کړی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي اوشاعري په الفاظو کښې ولټوي مګربې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي اوپه دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووایو له دغه ضرورته هیڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور يې وبولو ځکه چې دالفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هرڅوک پوهیږي چې ادبي کلمات په هر چا او هرځای کښې قوي حاکمیت لري.
ډیر شعرونه شته چې یومضمون په کښې راغلی دی او دتوارد په اثرکښې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مګر دیوه الفاظ شاعرانه دی اودبل نه دی ځکه دیوه شعرښه ګڼل کیږي او د بل هغومره نه.

شعر د عليخان خټك په نظر كښې :

عذاب نه دى نه ثواب شعر خو ثوب دى
ګاه بې اغوندي انسان ګاهې سبوع
عنوانات دي دا ابيات معنون حكم
ښه بد ګوره دمحمول او د موضوع

دعليخان له دې دوه بيتو معلومېږي چې دى منظوم الفاظ شعرګڼي او وايي چې شعريو لباس دى چې كله به بې ښه سړى اغوندي اوكله بد، يعنې دى لكه خوشحا ل او شيدا شعر يوپيكرنه بولي چې لباس ته محتاج وي بلكه لباس بې ګڼي چې كله يوه ښه شى او كله بدشى ته په غاړه كېږي، دعليخان نظريه هم دشعرپه نسبت لكه دپخوانيو نظريه داسې ده اوس هم ځينې كسان شته چې وايي شعريو ښايسته لوښى دى چې كله په كښې دوا او كله پكښې زهرلوېږي ياشعر يو زيوردى چې كله ښې ښځې اوكله بدې ته په غاړه كېږي (١)
مګر دعليخان په نظريه كښې يوشى شته چې دى بې دې خبرې ته اړكړى دى چې شعرته لباس ووايي، هغه شى دادى چې عليخان له ځينو داسې ملايانو سره خبرې كوى چې هغوى شعر ممنوع ګڼي نودى مجبور دى چې شعرته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلكه ثوب بې وبولي اود شعر لمنه د دوى له لاسه خلاصه كړي، د همدې لامله ددغو بيتواغاز هم په دى ډول كوي:

عالمان شعر په خه ګڼي ممنوع
ډېر ابيات له آنحضرته دي مسموع
عذاب نه دى نه ثواب شعر خو ثوب دى
ګاه بې اغوندى انسان ګاهې سبوع

كه چېرې عليخان بې ددغسې كوم عامله د شعر حقيقت بيانولى يا چاترېنه پوښتنه كړى واى چې شعر څه شى دى؟ يقين دى چې شعر به بې تش لستونى نه وګڼلى ځكه چې عليخان كوم داسې شاعرنه دى چې دشعر حقيقت او معنويت ته نه وي پرېوتلى او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښكاره شوى وي. كه څوك دده ديوان وګوري او د ده شعرونه له نظره تېركړي يقين به وكړي چې دغه راز مفكوره او دى ډېر سره لرې دي. مګر خبرې د اقتضاآتو تابع دي كله چې د سړي مطلب په يوه شي كښې بل شانته وي نظريه بې هم بل راز شي.

---

(١)پدې باب په بله ډيوه كې يومضمون شته چې دلته بې بيانه رانقلوم .

رحمان بابا چې دشعراو ادب په مقام کښې لوړ ځای لري اوسړی یقین کولی شي چې دده له نظره دشعر حقیقت پټ نه دی پاته، خوماته یې په دیوان کښې کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظریه په کښې ښکاره کړې وي او موږ پوه شو چې شعر دده په نظرکښې څه راز و؟ مګرچې دشعر رنګ وصورت ته یې ګورو او دا هم په نظر کښې نیسو چې دی خپل شعر په ساده انشأ اوسوزان شعر ستايي پو هېږو چې دی په شعرکښې معنوي حقیقت اوسوز خوښوي او ساده جما ل ورته ښه ښکاره کېږي.

په ژوندکښې دشعر او ادب اغېزه

که ژوند او حیات ته ښه ځیرشو او دانسانانو کامیابی اوناکامي په نظرکښې ونیسو، دبدبختیو اونیکبختیو په پټوپټو سببونو پسې سترګې وغړوو پو هېږو چې ادب او ادبي رجا ل په دنیاکښې موفق دي اوژوند دادب په ارابو روان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کښې مقبول او هغه کسان چې په بدنظرکتل کېږي په عقل او فکر، عمل او کردار کښې به یې لږ فرق وي مګر په ادبي لحاظ به ډېر تفاوت لري.
داچې له یو ه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهېږي یادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړیتوب لري، ددې ټولو خبرو رجع د هغه ادبي حیثیت اوشخصیت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبیرونه دي.
که سړی داشخاصو شخصیت تحلیل کړي او هغه ټو ل صفتونه چې د اشخاصو شخصیت ترې نه تشکیلېږي تجزیه کاندي هېڅ شک نشته چې ادبي خصایص او ممیزات په کښې ستره برخه لري او داجتماعي سعادت او شقاوت سرپه همدغه ځای کښی دی. دلته تاسې د ځینو بدبختوشاعرانو حا ل اوحیات په نظرکښې مه نیسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خوړو خبرو، ظرافتو نو او لطایفو، ادبي حکایاتو او اشعارو استفادې کوي خور ا لږ د ي اوهېڅ په حساب کښې نه راځي.
دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه یواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حا ل له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکاتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخیستلی شي اوکله کله مناسب بیتونه هم په ځینو مواردو کښې ویلی شی نو ددغه راز تطبیقي ادب خاوندان که څه هم بیسواده وي او څه نه شي لیکلی ادبي رجا ل او د ادب خاوندان بلل کېږي. دغه راز ادبا تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرایدو یامجلو کښې مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کښې یې وګورئ چې څومره ډېراو څومره موفق دي.
که چېرې شعر و ادب ډېوه وبولو او شاعرانو ته ددغې ډېوې سوي پتنګان ووایو، ویلی یې شو مګر کوم اشخاص چې ددغې ډېوې په رڼا کښې ناست دي، او ادبي محفل یې جوړکړی کله دشمع په نسبت اوکله دپتنګ په نسبت ښه ښه بیتونه وايي او په مخکښې ورته کتاب وکباب دواړه ایښي وي دا هماغه ادبأ دي چې له شعراو ادبه ګټه او استفاده کوي.
هرچاته به پخپل کوروکلي کښې ځینې کسان معلوم وي چې هغوئ په خلقو کښې نفوذ او تاثیر لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پیداشوی وي څوک چې له خلقو سره په خوږه ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.
د خپلې مدعا لپاره ادبي دلایل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډېر تاثېر لري پیداکولی شي هغه هرګوره په جامعه کښې مقبولیت لري او په ادبي مهارت باندې عزت، ثروت، شخصیت، ښه شهرت، هرڅه ګټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حیات حاکمیت لري او په دغو خوږو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې موږ خپه يواو خپګان راپېښ شوی وي، ياکوم مصيبت اوبد بختي راغلی وي نو په ادبي ويناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو ، په دغسی احوالو کښې که په يو داسې صحبت او مجلس کښې ګډون وکړو چې هلته لطايف او ظرافتونه وي ياڅوک دغم او مصيبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وايي او راز راز حکايتونه کوي ضرور هغه پخوانی حا ل نه پاته کيږي اوپه وضعيت کښې تغير راځي که چېرې کوم دښادۍ مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نژدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق اوادبي استدلال دخوشالۍ شعرونه ډېر کارکوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهينو او شواهدو ښې ښې فيصلې کيږي. دغه راز حياتي جريانات چې په نظر کښې ونيسو ويلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادۍ کښې راسره دی او يوه خوږه يارانه راسره لري. کله چې تياره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د اميد کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زېری راکوي په همدغو مره وينا هم دادب تعريف نه تماميږي بايد ووايو چې ادب په جګړواو دعوو کښې شاهداو حکم هم دی ځکه چې په اکثرو مجالسو کښې چې يو ه خبره دڅو تنو په قضاوت فيصله کيږي هلته ادب اوادبي اقتدار ډېر ډېر کومکونه کوي که خبره دوايرو ته ولاړه شي په هغه ځای کښې هم ادب لارلري او هرڅوک يې له تاثير لاندې راځي. له دغسې محالفو او مجالسو چې تيرشو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دپوهانو او صوفيانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډېرې پټې اوښکاره خبرې لري اوپوره محرم معلوميږي مګر عجيبه لاداده چې دغه د بزم او بزميانو همنشين دخطابو په ممبرونو هم دريږي او په مکتبو او مدرسو کښې داخلاقو درس هم ورکوي . کله چې دوطن اومليت دناموس ساتلو وخت راشي بيا داسې سندرې وايي چې دتورياليو او ننګيالو وينې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحيات په هره خواکښې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هرشاعر چې ګوری په يوه شعر کښې به ځان يوراز ښيي اوپه بل کښې به بل شان معلوميږي. همدغه سبب دی چې ځينې کسان دشاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وايي چې شاعر هغه څوک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه يې چې په زړه وګرځي هغه وايي.

رښتيا وايي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او اورمرو يې خلکو ته په شعر کښې ښکاره کوي مګر داتعريف يوازې دشاعردپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې ګورئ دخپل احساساتو لږ او ډېر تابع دی ا و له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وړي او دشاعرپاتې کيږي ځکه دمزاج په تلون يوازې دی يادېږي اوبل چاته څوک ګوته نه نيسي. که چېري همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هېرزړی نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کښې يو راز نه وي او په ډېرو شيانو کښې يې فکر يو راز او بل راز کيږي ډېرځله په کوم مجلس کښې په کومه موضوع بحث کيږي او راز راز مختلف ومخالف نظريات او دليلونه راوړل کيږي چې د اکثرو اشخاصو فکرونه هم ورسره اوړي را اوړي او خيالونه بل راز کيږي. ډېر اشخاص شته چې يوه ورځ يوه سړي ته ښه وايي بله ورځ يې بدبولي، يووخت ديوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوېښ کړي بل شان شي چې په طبعي احوالو کښې هغسې نه وي له ځانه سره يو ډول فکر کوي او په جميعت کښې بل ډول، ديوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډېر فرق په کښې راځي اوواقعات وحوادث بېخي بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوا ل او روحي کيفيات په نظرکښې ونيسي اورمرو به اقرارو کړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک يم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کښې يو راز جلوې کوم اوپه کور وخلوت کښې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی يوازې دشاعر نه دی دډېرو دی. هرانسان کله له دنيانه مرورشي اواخرت په خوب ويني کله بيا ددنيا يوه شيبه عيش اوعشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډېرو احوالو کښې داحساسي اوادبي اغېزو تابع وي اوکله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثريت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزماني اومکاني اغيزو او حواد ثو له تاثېر لاندې وي او تعقل هم دغو اغېزو اوتاثېراتو ته غاړه ايښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر دشاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کېږي او کله به عشقي رنګ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننګ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننګ وغيرت په ډېرو ولي، نو هېڅ تعجب نشته که خوشحا ل خان يو وخت وايي:

مـــخ دهغـــو تورشـــه چـــې پـــې مينـــې نفســـاني دی
يـــوه مينـــه بـــاقي ده نـــورې کـــل مينـــې فـــاني دی
مکـــېره دنفـــس نغوتـــه د هـــوا پـــه لـــورې مـــه ځـــه
واړه دنفـــس چـــارې شـــيطاني ، نـــه رحمـــاني دی
کردبـــدو مکـــېره بـــدکاران دبـــدو کرکـــا
هرچـــه نيکوکـــار دی دنيکـــی پـــه د هقـــاني دی

وخـــورې خملـــې پـــاخې نـــه دې فکرنـــه دې ذکـــر
تـــه ځـــه ســـرې نـــه بـــې دا خويونـــه حيـــواني دی
مـــه اوســـه بـــې ذکـــره هميشـــه اوســـه پـــه فکـــر
ذکـــر فکـــر واړه دزړه کـــاردی روحـــاني دی
ډيـــر خلـــق نـــاپوه دي چـــې يـــې ډارنـــه شـــي لـــه مرګـــه
خانـــدي هوســـيږي پـــه ځـــه خـــوبن پـــه نـــاداني دی

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مينو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره ناری وهي چې خوله بې راکړه.
ياوايي:

مســـت يـــم مـــی پرســـت يـــم هميشـــه اياغ پـــه دســـت يـــم

يوســـاعت چـــې ځـــي راباندې غـــم دی بـــې اياغـــه

تـــل هـــوا هـــوس کـــېره تـــر اولـــه يوپـــه لـــس کـــېره

ســـتا لـــه غمـــه ځـــه دي کـــه زه ولاړم لـــه فراغـــه

مګرپه دې ويلو بې هم تنده نه ماتيږي اوپه ډېرو صريحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس بريدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله ګناه اوهېڅ انسان داسې نه شي کيدای چې دنفس له خواهشاتو چورلاس واخلي ياشپه او ورځ په لهو و لعب مصروف شي او هېڅکله ورته دمړينې فکر پيدانه شي، شعر هم نه بشپړه اخلاقي کېږي او نه بيخې شهواني کيدی شي نوکه خوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي بايد مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي ياپه بل عبارت هم داکوي هم هغه که چېرې شاعر هم دنورو غوندې ټک يا هوښيار شي چې دزړه خبرې اوخپل تمايل پټ کړي ژوند بې يو راز او نغمه بې بل رازوي په شعرکښې به هرګوره دغه خونداو کيف پاته نه شي ځکه چې شعر خو د همدې لامله په زړونو تاثير کوي چې د زړه خبرې دي او له حيات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب دتاثير او اغيزې په لحاظ له علم او فلسفې نه ميدان وړی دی او

هغه کسان چې ادبي اوخطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال اوادبي سحر په اثر دخلقو په احساساتو لوبې کوي په هغوکسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهینو کاراخلي دهمدې لامله داجتماعیاتو یو لوی عالم، ګوستاولوبون وایي:

که غواړې چې یو جمعیت له خپل تاثیرلاندې راولې نو هرڅه چې ورته وایې په تاکیدي ډول یې وایه او په ډېر حرارت یې مکرر کوه؛ صحیح براهین اومثبت حقایق پرېږده او له علمي او منطقي جد ول څخه کارمه اخله، له هغو حرکاتو اوتمثیلونو ډېر کاراخله چې حواس له تاثیرلاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، وروروِلی، علم، حقیقت، مساوات ډېر ډېر وایه؛ پخپلو خبروکښې د خلقو خواهشات له نظر لاندې نیسه نه عقلونه.

دګوستاولوبون له دې څو خبرو به معلومه شوی وي چې دادب تاثیرپه خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحیح براهین یامثبت حقایق دومره اثرنه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظرتشبیهات یې لري.

که موږ پخپله هم په حیات کښې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبیرات اوادبي براهین په رښتیا ډېرقوي دي او دغه راز ادبي ر جا ل چې لکه ګوستا لوبون د جمعیتو نو دمتاثرکولو په چل پوه شوي دي او د خپلې وینا په ادبي جاذبه یا د خپلو اوضاعو او حرکاتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که لیکونکی وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنورو له اشعاروکار اخلي په جامعه کې نفوذ پیداکوي اوله علمي او عملي رجالو څخه بر کښېني.

دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته یې ضرورت نشته پرېږدئ او یوازې هغه شاعران په نظرکښې ونیسئ، چې پخپلو اشعارو یې له پادشاهانو او لو یو خلقو څخه ډېر انعامونه اخستي دي او ډېر قدرونه یې لیدلي دي. د دوی شمیر هم دومره زیات دی چې لکه خزانهٔ عامره یولوی کتاب پرې ډک دی اوڅوتنه یې دلته یادوو:

امیرخسرو: دې شاعر له ډېرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخششونه لیدلی چې دټولو بیان او رډیري. یوه صله یې چې له سلطان قطب الدین څخه اخستی ده هغه د یوه هاتي (فیل) په تول سره او سپین وو.

فرخي سیستاني: په یوه قصیده له امیرابوا لمظفر ناصرالدین طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلویښت اسونه په جایزه کښې واخیستل.

فطرتي کشمیري: په دوه بیتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخیست.

سید ذوالفقار شرواني ته په یوه مدحیه قصیده یوه وزیر ۷ خرواره وریښم ورکړه.

دانشي مشهدي ته شهزاد ه داراشکوه په دې یوه بیت:

تاک راسرسبزکن ای ابرنیسان دربهار
قطره تا می میتواندشد چراګوهر شود

یولک روپۍ وبخښلې.

حیاتی کاشی: ده ته جهانګیرپادشاه دتغلق نامې په یوه مبحث باندې دده په تول سره او سپین ورکړه.

ارزقی وایي: چې طغانشاه سلجوقي کومه ورځ د تختهٔ نرد لوبه کوله مګرلوبه یې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هرساعت به یې توري ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډېرپه ویره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي یوه رباعي وویله چې دده له لوبې یې دحسن تعلیل په ډول ښه تعبیروکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا یې وروبخښلې اولوبه کوونکي هم له خطره خلاص شول، رباعی داده:

ګرشــــاه ســـه شــــش خواســـت ســـــه یــــک نقشــــی فتــــاد

تـــــــوظن نبـــــــری کــــــــه کعبتـــــــین داد نـــــــداد

شـــــش چـــــون نگریســــــت حشـــــــمت حضـــــرت شــــــاه

از حشـــــــــــمت شـــــــــاه روی برخـــــــــاک نهــــــــاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مګرتقدیر داسې پېښوي چې دشپږو خالو مخ د ځمکې لورته کېږي او درې خاله راوزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کېږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کېږي ارزقي په دغه وخت کښې وایي هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړی دشاه له هیبته مخ په خاورو ږدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هېڅ خپه شوی و، دغسې په هېڅ او خوشې خبره خوشحالیږي او هغه لاس چې توري ته یې وور بخشش ته یې اوږدوي.
دې خبرې ته څه ډېر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یو راز او بل راز کېږي اوادب دغسې ډېرې اغېزې لري.
سلطان محمود هم کوم وخت په بل حا ل کښې و، او دایاز دڅڼو لنډولو حکم یې صادرکړ، چې دهغه څڼې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نتیا پیداشوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډېر ډېر کارونه کولی شو مګر هغه څڼې یې په هغه ساعت نه شوې اوږدولی او حسن و جما ل یې بېرته ژرنه شو راګرځولی، داپښیماني ورو ورو زیاتېده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کښې هېڅا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هوښیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کښې څه کارنه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سړېده. دټولو سترګې عنصري ته اوښتې اوهغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصري په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویله:

گرعیـــــــب ســـــــر زلـــــف بــــــت از کاســـــتن اســـــــت

چـــــــه جـــــــای بغـــــــم نشســــــتن وخاســـــتن اســـــــت

وقـــــــت طـــــــرب ونشـــــــاط ومـــــــی خواســـــــتن اســـــــت

کاراســـــــــــتن ســـــــــــرو زیپـــــــــــر اســـــــتن اســـــــت

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالی راغله سلطان دعنصري خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که څوک دې رباعي ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترګه ګوري هېڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کښې نوڅه دي؟ مګر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هېڅ په کښې نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډېر وجواهرو ځان خرڅوي.
دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:
سبابه فلانکي ځای ته دښکارلپاره ځو مګر هرڅوک که دمخه تللی و سرېې دو هلو دی، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شوګوري چې یوسړی دمخه روان دی او ښکارته ځي پادشاه په ډېر قهر وویل ته نه یې خبر چې ماپرون څه

ویلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو اوپوه شو چې بې له شعره بل هېڅوک دپادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ویلی نوېې دابیت ووایه:

من آن ستارهٔ صبحم که از طریق ادب

همیشه پیشرو آفتاب می باشم

دابیت نه ؤیخې اوبه وې چې د قهر و غضب په اور توبې شوې اوعتاب په لطف ومرحمت بدل شو.
دغه راز ادبي اغېزې اوس هم شته مګر په بل رنګ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهراو طلا نه ورکوي نو په زړه کښې خو ځای ورکوي او څوورځې پس بې په غیر مستقیم ډو ل تاثیرات څرګندېږي. اوس هم موږ ملتفت نه یو کنه هر څوک تریوه حده د خوږو خبرو او ادبي تعبیراتو له اثرلاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي.
یوه ورځ چا حکایت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کوروکلي ته راغلم او تقدیراً په دواړو سترګو غومبسو وچیچلم نو څوک به چې لیدو ته راتله ورته به ویل کیده چې صحت بې ښه نه دی او دراتلو یاکښینا ستلو توان بې نشته، بله ورځ یو آشنا راغی چې دخواږه صحبت خاوند و او دهغه دخوږو خبرو خاطرات مانه وو هېر کړي.
نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبته مې زړه صبر نه شو کړای او په پټو سترګو بې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حا ل ولیدم راته بې وویل: ډېره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم درپسې خپه شوې وې او په سترګو بې ښکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقیقت نه لري اونه دغومبسو له زړونه څوک خبر دی چې موږ ولې چیچي، اود څه دپاره داکارکوي؟ مګر ادبي تعبیرات که څه هم واقعیت په کښې نه وي خو اثرپه کښې وي او ویلی شو چې ددغه سړي لیده به هم په دغسې حا ل کښې د همدغه راز خبرو په اثرکښې وو او په حقیقت کښې همدغه خبره دلیدو واسطه شوه.
دې راز خبروته بایدسړی په بې اعتنایۍ ونه ګوري ځکه چې موږ هریوپه مجلسونو کښې په همدغسې خبروهم خوشحالېږو او هم قانع کېږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عینکو ګوري دقناعت وړبه نه وي مګر څوک په کښې له قضاوت او حکمت نه کارنه اخلي اوپه پټو سترګو بې مني.
مشهوره ده چې کو م وخت شیخ بوعلي سېنا دبوسعید ابوالخیر په مجلس کښې ناست و او څوک راغی چې سرمې خوږېږي، هغه بې په دمولو شروع وکړه بوعلي سیناپه خنداشو، بوسعید ابوالخیر ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندې؟ ده وویل چې دسردرد ښایي چې دصفر اپه اثروي نودم بې څه چاره کولی شي؟ سعیدابولخیر ورته یوه سخته خبره له خولې وایسته چې شیخ ډېرخپه اومتاثر شواو بیابې ورته وویل په تاغوندې یو لوی حکیم باندې یوه ادنی کلمه دومره تاثیر کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثرنه کوي شیخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کښې بې هېڅ ونه شوویلی سړی چې دبوسعید ابوالخیر په خبره کښې غورکوي پوهېږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مګربوعلي غوندې یولوی سړی پرې قانع شوی او دسعید ابوالخیر په نسبت بې ویلی دی: هغه څه چې زه پرې پوهېږم دی بېویني.
په دې کښې څه شک نشته چې دمونه ډېر تاثیرلري او ډېر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مګردغه دلیل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډېر مجا ل لري خوادبي دلایل بې بحثه منل کېږي او هغه جدل چې په علمي براهینو کښې کېږي دلته نه کېږي.

خطابي مقام دا امتیاز پیداکړی چې څوک به یې دخبرو تردید نه کوي او هر څه به یې اوري په شعر او ادب کښې ډېرې خبرې شته چې څوک یې دعلم ومنطق له مخې اثبات نه شي کولی مګر ددې لامله چې منکر اومعترض نه لري نو سړی ورته مسلمات ویلی شي.

درحمان بابا دابیت:

بـــادچې ســـتا پـــه زلفـــو بانـــدی نیـــت دپریشـــانی کـــړ

ځکـــــه یــــې ګردونـــــه دجهـــــان واړه پـــــه ســـــردي

دواقعیت او حقیقت په لحاظ هماغسې خبره ده لکه دغومبسو چیچلو په نسبت چې د مخه تېره شوه ځکه چې دلته هم د باد په سر د جهان ګردونه کیدل ددې دپاره چې زلفې پریشانوي دشاعر یو تصوردی چې دی به یې هم په زړه کښې نه مني مګر درحمان بابا دیوان به په زرهاو تنو لوستی وي او هېڅ فکربه ورته ددې خبرې په تردید کښې نه وي پیداشوی ځکه چې ادبي لذت یې سړی دغسې سوداګانوته نه پرېږدي. په یوه بیت کښې خوشحا ل خان خټک هم خپلې معشوقې ته وایي:

پـــــه مـــــلال کاتـــــه عاشـــــقان وژنـــــې

ســـــتا پـــــه ســـــترګو کښـــــې چـــــړې دي دقصـــــاب

مګر هېڅوک نه وایي چې په سترګوکښې خو چړې نه ځائېږي او که په سترګو کښې چړې وي نو چې عاشقان وژني خوسترګې به هم ړندې کړي، دابیت سره له دغه اعتراضه چې هېڅوک یې نه شي کولی او نه یې کـوي په اوریدونکو تاثیر کوي او دانتخاب وړ ورته ښکاري. ددې سبب همدادی چې شعرو ادب بیل ځای لري او څوک ورته په هغه سترګه نه ګوري چې نورو خبروته ګوري.
په شعرکښې لکه چې خوشحا ل ویلي:

کـــــه پـــــه نظـــــم کښـــــې کارګـــــه اوتپـــــوس راوړې

هـــــم دزرونـــــو پـــــه ښـــــکارګرځي لکـــــه بـــــاز

تپوسان او کارغان دبازانو کارکوي بلکه باز زرونه نه شي وړلی او دو ی زرونه وړي.
په کومو خبرو کښې چې دادب مالګه ګډه شي هغه په هر چاا ثر کوي او هرڅوک یې خوښوي. وایي چې د«هارون الرشید » دوه زامن وو، چې یوپرې ډېرګران و اوبل لږ، چارو ځنې دسبب اوعلت پوښتنه وکړه، پادشاه دهغه مخکښې خپل نا ګران زوی راوغوښت، هلته څودانې مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوی ته یې وویل چې داڅه دي؟
هغه وویل:
«مساویک» یعنې مسواکونه، دی یې رخصت کړاو خپل ګران زوی یې راوباله له هغه نه یې چې تپوس وکړ هغه دا جمع استعما ل نه کړه ځکه چې دې جملې سره یې التباس درلود چې سړی چاته په عربی ووایي چې ستا مساوي یعنې کاف په کښې خطابي شي او اضافي ترکیب شي.

نو خپل مقصد بې په بل راز اداکړ او وېې ویل چې مفرد یې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وویل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی بې. له دې واقعې اودې جواب څخه معلومېږي چې دپادشاه يو زوی اديب ؤ، او په ادبي دقايقو له هغه بل نه ښه پوهيده ځکه ورته ګران و.

وګورئ! ادب اوادبي خبرې په زامنوکښې هم فرق راولي او دپلار په نظرکښې هم يو زوی له بل څخه ښه کوي.

له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی بې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وويل چې زما کلونه له هغه نه زيات دي او داسې بې ونه ويل چې زه تر هغه لوی يم ځکه چې ځانته لوی ويل ورته مناسب نه ښکارېده.

داخبره البته څه علمي اوفلسفي قيمت نه لري مګر پخپل ادبي قيمت په کتابونو کښې ژوندۍ پاته شوه او دزمانې باد يو نه وړله.

په يوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته بې وويل چې انګورخو پاک اوحلال دي او دانګورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل داچې سړی که څه په سترګو نه ويني نو څه پوهېږي چې هغه شته (غرض بې له خدای څخه انکارو) دريم اعتراض بې داو، چې کارونه خو ټول تقدير کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسېږي نو يوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کېږي او ملامتېږي؟ دښه سړي په مخکښې يوه خښته پرته وه هغه بې را وا خيسته او دی بې پرې وويشت، سړی ولاړه عرض بې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ويلی نوپه خښته دې ولې ويشته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وويل ماخونو رڅه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب مې ورکړی دی.

دی وايي انګور او دانګورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی پوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاوراو ياپه اوبو وولي نه ژوبلېږي، که خاورې اواوبه يوځای کړي اوخټه شي نوپه خټه هم څوک نه دي ژوبل شوي مګر چې لمرته بې کېږدي او وچه شي نو بياسړی ژوبلوي. بل دی وايي چې کارونه خو ټول تقدير کوي نو يوسړی ولې په بل ملامتېږي؟ دده ژوبليده خو هم دتقدير کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکايت کوي. دا چې وايي څه چې سړی په سترګو نه ويني هغه نشته نو دغه دردچې دی ورځنې فرياد کوي دا خوهم څوک په سترګونه ويني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ويلی، مګرچې سړی ګوري دا ځو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم و فلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای ښايي چې هغه بې دومره ژرنه وای قانع کړی اونه بې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

يوه بل چاقصه کوله چې زه يوه ورځ ديوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې يوسړی راغی او د چاله لاسه بې په سرخاورې باد کړې، حاکم ته دده عرض بې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وايي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم يې وکړ چې وهئ بې! سړي چې په مخ څپېړې وخوړې بيا راوړاندې شواوويې ويل: حاکم صاحب!

تـــــــاچې پــــــــه مـــــــــخ څپيــــــــــړه راکــــــــــړه

لــــــــه اوښــــــــــکو ډکـــــــــــې ســــــــــترګې چاتــــــــه واړومــــــــه

ددې لنډۍ په اوريدو د حاکم وضعيت اوفکر بدل شو او امربې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقيق وشي.

دادب تاثير په اسلامي فقه او ديني احكامو کښې

ادب او ادبي فنون خو د هرعلم اوهرې پوهې لپاره يوه ښه وسيله ده او بشر په علم ومعرفت کښې اصلي او اساسي برخه لري مګر په ديني احکامو او مسايلو کښې بې دومره تاثير وينو چې ټوله فقه راته يو ادبي استنباط معلوميږي.
که چيرې داسلام علماؤ ادبي قوانين نه واى کشف کړى او په ادبي اجتهاداتو نه واى موفق شوي هيڅکله به څوک دقران کريم په اسرارو او معانيو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسيربه ميدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوين شوې، فرايض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه و بيل کړى، هغه اوامر چې يوازې اباحت ترې معلوميږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به يوراز ګڼل کيده او د ډېرو حقايقو په مخ به پرده پرته وه.
همدغه ادبي اصو ل او قوانين دي چې خلک بې د خداى دکتاب په فصاحت وبلاغت وپوهول او دخداى احکام بې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البيان، اصول البلاغت، فقه اللغه اوصرفي و نحوي مسايلو په مرسته بې معنا ته لاره پيداکړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پيداشو ل.
هرکله چې زمونږ ديني کتاب (قرآن کريم) دفصاحت او بلاعت له حيثه داعجاز حدته رسيدلى او زمونږ ښکلى رسول(ص) هم افصح العرب بلل کېږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پيغمبرپه وينا پوره پوهېدل ډېره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقايقو زيات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو اوعباراتو، دلالتونو او اقتضاآتو ښه پوهيږي. اوپه نبوي احاديثو کښې بصيرت پيداکوي، که مونږ اصو ل الفقه په غور وګورو بې له ادبي مسايلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شى نه دى، که چيرې ددين امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه واى اشنا دغه صحيح اجتهادونه به نه وشوي؟
په اصول الفقه کښې دشرعي احکامو پېژندل په څلورو تقسيمو پورې اړه لري:
اول تقسيم: دلفظ په اعتبار دى دصيغې او لغت له حيثه چې اقسام بې دادي: خاص، عام، مشترک، مأول، داتقسيم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.
دوهم تقسيم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دى چې هر يو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.
دظهور اقسام : ظا هر، نص، مفسر، محکم .
دخفا اقسام: خفى، مشکل، مجمل، متشابه.
دريم تقسيم: دلفظ داستعما ل په اعتبار دى اواقسام بې دادي:
حقيقت، مجاز، صريح، کنايه.
څلورم تقسيم: دمراد او مقصد پېژندلو په اعتبار دى چې قسمونه بې دادي:
عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاٴ دنص (١).
لومړى اودريم تقسيم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسيماتو اوس دمثا ل په ډول د ځينو اقسامو تاثير اواغيزه په فقه او احکامو کښې داختصار په ډو ل ښيو:

---

(١) هرکله چې ددغوټولو اقسامو تفصيل زښت ډېر اوږدېږي اوپه دغسې ضمني بحث کې نشي راتلاى نوله بسط و تفصيل څخه بې صرفنظر وشو.

حقیقت او مجاز

حقیقت په درې ډوله دی: متعذر حقیقت، مهجور حقیقت، متعارف حقیقت، که چیرې دیوه لفظ حقیقي معنی متعذر ه یا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد یږي نه حقیقت.

نوکه یوسړی قسم وخوري چې زه به دفلانکي کره قدم کښېږدم او بیا د هغه کاله ته په آس سپورننوزي قسم پرې اوړي، که څه هم حقیقتاً یې قدم نه دی ایښی که چیرې له دروازې نه قدم دننه کړي او بې له دېنه چې ننوزې هغه کره قدم کښېږدي قسم پرې نه اوړي که څه هم حقیقتاً یې قدم ورکره ایښی دی، ځکه چې دلته له قدم ایښودلونه مجازي معنی مرادیږي چې ننوتل دی نه قدم اېښودل نو حقیقت دلته عرفاًمهجوردی.

همدغه شان په دې حدیث کښې: ((لاتبیعو الدرهم بالدرهمین ولاالصاع بالصاعین)) چې یوه روپۍ په دوو روپو او یوه پیمانه په دوو پیمانو خرڅول منع شویدي. دپیمانې حقیقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې دیوې پیمانې او دوه پیمانو غله ده، نوکه څوک دلرګی یاد کوم بل شي یوه کونډۍ اوکاسه په دوو باندې خرڅوی سود او ربا ورته نه ویل کېږي ځکه چې له یوه لفظه څخه په یوه حا ل کښې حقیقي او مجازي دواړه معناوي نه مرادیږي.

که یولفظ مستعمل حقیقت لري اوپه مقابل کښې یې متعارف مجازنه وي موجود دټولو په اتفاق حقیقت مراد دی نه مجاز، اوکه متعارف مجازهم وي نو امام ابو حنیفه (رح) وایي چې حقیقت اولی دی او دامام محمد اوابو یوسف په نزد دمجاز په عموم باندې عمل کېږي.

ددوی اختلاف هلته معلومیږي چې یوسړی قسم یاد کړي چې زه دغه غنم نه خورم اوبیایې نینې یاډوډۍ وخوری نو دامام ابو حفیفه په نزد دنینو په خوراک حانث کېږي او د ډوډۍ په خوړلو نه حانث کېږي ځکه چې نینې مستعمل حقیقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نودی حقیقت ته په مجاز باندې ترجیح ورکوي مګر د هغو دوو نورو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز دعموم په ډو ل حانث کېږي.

صریح او کنایه

صریح هغه لفظ دی چې معنی یې څرګنده او ښکاره وي او کنایه هغه کلمه ده چې معنایې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډېرفرق لري، که صریح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوکه په قسم وي او که په زړه کښې یې کوم بل مطلب نیولی وي هم خپل کار کوي او طلاق یا عتاق واقع کېږي اونیت ته هېڅ ضرورت نشته، مګر په کنایاتو کښې نیت یا د حا ل دلالت ضروردی، که یوسړی په غلا (سرقه) یا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صریح دي په حدکېږي یعنې دغلا په اقرار یې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅېږي اوپه دې بل اقرار په درو کېږي یاسنګسار یږي مګر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووایي یا دغلا اوسرقي په ځای (مثلاً) و وایي چې ما د ده ما ل اخیستی دی نو حد نه لازمېږي او لاس نه غسېږي ځکه چې جماع د هسې یو ځای کیدو معنی هم لری او اخستل هم ډېر ډولونه لري او احتما ل لري چې په بیع به یې ورنه اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مرادېې ښکاره وي اوتامل اوپوښتنې ته په کښې حاجت نه وي او له صيغې څخه مطلب اومراد معلومېږي ظاهر ورته ويل کېږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کښې وضاحت زيات وي.
که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلك راغله نواحمد مې وليد. دلته دکلي د خلکوراتګ يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مګر داحمد ليدل نص بلل کېږي ځکه چې دلته علاوه دمعنى په ښکاره والى دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دى او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دى چې له نص نه هم پکښې زيات وضاحت وي او دتاويل وتخصيص احتمال پکښې هېڅ نه وي موجود،لکه دا آيت ((فسجد الملٰكة كلهم اجمعون)) په دې ايت کښې دملايکو سجده کول ظاهر بلل کېږي مګر د آدم عليه السلام تعظيم بيانول پکښې اصلي مقصد دى.
هرکله چې ((فسجد الملٰكة)) وويل شو ه دااحتما ل پيداشو چې ټولو ملايکو به سجده کړى وي اوکه ځينو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لا هم کله کله کېږي بل دا احتما ل هم و چې هرې ملکې به يوازې يوازې ورته سجده کړى وي که ټولو به يوځاى سرپه ځمکه اېښې وي؟ چې کلهم اجمعون وويل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (١)
که چېرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) يو له بله تعارض پيښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دى لکه په دې دو و آياتو کښې:
(واحل لکم ماوراٴ ذالکم ان تبتغو اباموالکم) (فانکحواماطاب لکم من النسامثنى وثلث ورباع) چې په لومړى ايت کښې يې له محرماتو چې په ايت کښې دمخه ذکر شوى دى دنورو ښځو رواوالى هرڅوچې وي بې د عدد له تعينه ترې معلومېږي، او دوهم ايت له څلورو نه زياتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آياتو مقابله راغله مګر ددې لامله چې دوهم نص اولومړى ظاهردى داحکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوزنه دى روا.

د استثنا بحث

د دين دمجتهد ينو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبنى وي چې يوله دغسې اختلافونو څخه داستثنا بحث دى، په دې بحث کښې دامام اعظم (ابو حنيفه) او امام شافعي رحمة الله عليهما ترمنځ اختلاف دى.
امام اعظم صاحب وايي که يوسړى اقرارو کړي چې په ماباندې دفلانکي سل روپۍ دي مګر لس کمې نو داکلام په حقيقت کښې داسې دى لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرماباندې نوي روپۍ دي يعنى لکه چې په لسو باندې بېخي له اصله اقرار نه وي شوى اماشافعي صاحب وايي چې نه، ده يوځل په سلو اقرار کړى وروسته يې لس د جګړې اومعارضې په ډول ترينه کمې کړى.

---

(١) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زيات وضاحت نه وي او يوازې دهمدې له امله ورته محکم وايي چې دمنسو خيدلو احتمال پکى نشته اوحکم يې ټينګ دى او وروسته درسول(ص) له وفاته ټول مفسر ايتو نه محکم بلل کيږي ځکه چې دمنسو خيدواحتما ل رفع شو نو دمحکم له تفصيل څخه صرفنظر شو.

دا اختلاف ښايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مګر په شرعي احکامو او د قرآن کريم په تفسير کښې د خل اوتاثير لري.
شافعي (رح) وايي که موږ استثنا داسې وګڼو لکه چې په مستثنی ښخی اقرارنه وي شوی نو دتوحيد دکلمې (لااله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفی به ېې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مګرکه مستثنی دمعارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به ېې داسې شي: نورخدايان نشته مګر يوخدای شته، نو هم به نفی شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کښې وايي چې په کلمه توحيد کښے مقصد دنورو خدايانو نفی ده ځکه چې دخدای په وجود خومشرکان هم قايل دي مګر شريکان ورسره پيداکوي او که موږ په استثنا کښې په معارضه قايل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نوپه دی آيت کښې ((فلبث فيهم الف سنة الاخمسين عاماً)) چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کښې پنځو س کم زر کاله تېرکړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پنځوس ترينه وباسو دخدای په کلام کښې به کذب راشي نعوذبا لله منها.
همدغه داستثنا په مساله کښې يوبل ځای هم دا دواړه امامان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ داحمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مګر سل کمې. امام شافعي صاحب وايې چې د هريو ه څخه سل روپۍ کمېږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيداکوي دغسې استثنا هم ده. مګر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کمېږي او شرط او استثنا يو له بله فرق لري، ځکه چې که دشرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روژې ونيسم يوځل به پسه خيرات کړم يو ځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيداکوي مګر استثنا هغسې نه ده او بيل حکم لري دابحث ددوئ ترمينځ دعربي ادب په لحاظ ډېر دقيق نکات لري چې نوربحث پکښې دطوالت موجب ګرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کښې ډېر تاثير کړی دی چې د نمونې په ډو ل يې داځو مثالونه ښيو:
په دې آيت کښې ((ولاتقل لهماأف)) چې خدای پاک د مور و پلار په حق کښې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شو ل چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کښې پرته ده او اهل لغت پرې پو هېږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دمور و پلار وهل اوړټل هم منع شو ل. ځکه چې په دې کښې اذی اوضررلا زيات دی. مګر که په کوم قوم کښې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعمالېږي او څه ضررپه کښې نه وي نو بيا اف ويل څه ګناه نه لري.
په عربي کښې د لحم کلمه چې په پښتو يې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده ځوک چې په دغه ژبه کښې دلغوي ذوق خاوندی هغه پوهېږي چې په دی کلمه کښې دشدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی دکب (ماهي) په غوښه کښې نشته نوکه ځوک قسم وخوري چې زه لحم (۱) نه خورم اوبيا کب وخوري قسم پرې نه اوړي ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کېږي (۲).

---

(۱) هرکله چې په پښتوکی داتدقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه ، نوپه مثال کې مې عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله، په دغس موارد دوکی پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا احتهادی مسايل دی او اجتهاداوس په دينی مسايلو کې منع دی.
(۲)سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماطريا ويل شوې دې .

همدغه شان که کوم عرب وواييچې زه فاکهه نه خورم اوبيا انګور خوري، ده فاکهه چې مور ورته ميوه وايو نه ده خوړلی ځکه چې په عربي کښې فاکهه دخوراک هغوشيانوته وايي چې تلذذ په کښې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انګور کښې غذائيت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقيق په لحاظ وزي.

فقهي مسالې له ادبي مسايلو بيان او معاني يانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې څوک يې يو له بله نه شي بيلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثرکښې ويلی شو چې داسلامی فقهې زياته برخه له هغو ادبي تدقيقاتو راوتلې ده چې د دين امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کښې کړې دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کښې بصيرت پيداکړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي بايد اديب شي اوپه ادبي دقايقو وپو هيږي. په کلماتو کښې عام وخاص، مشترک و موؤ ل، حقيقت ومجاز، صريح وکنايه وپيژني، دکلام سياق وسباق، دظهور اوخفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کښې بينايي پيداکړي همدغه سب دی چې له ديني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او يو بينا فقيه هېڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کيدای، که دغه احتياج او دغه تلازم په تفصيل سره وښودل شي يو کتاب پرې ډکيږي او په دغسې فصل يا باب کښې نه ځائيږي ځکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

د ابن زبعری داعتراض ځواب:

ددې آيت په استناد ((انکم وماتعبدون حصب جهنم)) ابن زبعری داعتراض په ډول درسول الله صلي الله عليه وسلم په حضور کښې وويل:

چې عيسی (ع) او عزير(ع) ته خو هم عبادت شوی د ی نو دوئ به هم په اورسوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کښې وويل: ((ما1 جهلک بلغة قومک))يعنې ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهيږې او د دې امتيازنه شې کولی چې (ما) په(ماتعبدون) کښې دغير ذوی العقولو لپاره استعماليږي او دذوی العقو لو لپاره په ژبه کښې (من) استعماليږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وګورئ په دې ځای کښې زموږ پيغمبرددې اعتراض ځواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقيق په اساس څنګه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقايقو پوهيدل دقرآن په لحاظ څومره ضروردي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډېرو بېځايه لغزشونو او نا پوهی څخه ژغوري.

په دې ډول ډېر ادبي مسائل شته چې د ديني او شرعي احکامو په معرفت کښې ډېره اغېزه لري اومعلوميږي چې د ډېرو ديني مسايلو نيلې اورېښې ورپورې تړلې دي.

د ادب بڼه او ګاڼه

په يوه ادبي کلام اوشعرکښې دوه ډوله ښکليتوب وينو چې يو دادب په معنوي او حقيقي پيکر اوصورت کښې ځا ی لري بل يې په لباس او زيور کښې، دادوه جماله بايد يو له بله وپيژندل شي او هريو د خپل قيمت په لحاظ اهميت ولري، ځينې اشخاص ښايي چې يوازې په رنګينو الفاظو او دکلام په اقسامو باندې لوبې کول ادب وبولي مګر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شيانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خيا ل اوتمثيل يې بولي. پخوانيو ادباؤ اود ادب مبصر ينو او منقدينو د ادب لپاره څه احکام او اصو ل مقرر کړي دي چې بايد کلمات او دکماتو ترکيب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوئ دموضوعه اصولو په قرار د بيان وبديع په زيور او ګاڼه ښايسته شي.

په دې کښې هېڅ شک نشته چې دا شيان دکلام په محاسنو کښې تاثير لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصايص بيانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مګر حقيقي ادب داوسنی پوهانو په

نظرکښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډېره اعتنا او مقصودي نظرکتل دوئ ورته د اداتو او ادواتو په نظرکوري.
اوس خلک دادب ذاتیاتو او ذاتي خصایصو ته ډېرا همیت ورکوي او پخوا دادب حلیه اوګاڼه ډېره له نظرلاندې وه، که څوک داوسنی اوپخوانی ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحیح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پیداکولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحیح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانی ادب کښې غایه وه اوس واسطه ګڼل کېږي. یعنې هغه لفظي او معنوي صنایع چې په قدیم ادب کښې دغاېې په حیث لیدل کیده اوس د واسطې حیثیت لري او په ادب کښې نسبت پخواته دکایناتو او حیات خفایا او دقایق په وسیع اواصلي نظرکتل کېږي.
څه ادبي فنون او ادبي مسایل چې په بیان وبدیع اومعاني کښې ورڅخه بحث کېږي هغه ټو ل دفصاحت اوبلا غت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شیه اصلي او اساسي بلل کېږي.

فصاحت

د ظهور او څرګندوالی په معنی دی او هره کلمه یاکلام چې مطلب او معنا بې ښکاره وي فصیحه کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسې کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کېږي یعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانو سه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف بې هم تنافر و نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعما ل بې نادروي لکه: بژه کیدل غیر فصیحه کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانئ) (وکانئ) د (واخلئ) او (وکړئ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر اوثقل په صحیح ذوق معلومېږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.
د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلما تو بې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف و نقصان بې په تالیف کښې نه وي یعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضروردی.
که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یابې کومه کلمه په مقصود ي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پیداکېږي اومعنی بې مبهمه کېږي یعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي.
دفصیح کلام په تعریف کښې ځینې داټکی هم زیاتوي چې باید بې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

دبلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دی نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسېږي دا هم بلاغت بلل کېږي او دادب په اصطلاح همدغه دبلاغت معنی ده.
بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مګریوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کېږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هربلیغ کلام کښې اورمرو فصاحت موجود وي او بې فصا حته یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مګر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی اوبې بلاغته هم فصاحت موجـود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثا ل لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.
د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حا ل سره، یعنې هغه کلام چې له محل او موقع د مخاطب او ویونکی له حا ل سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې

دفصاحت او بلاغت بحث دټولو ادبي فنونو په بحث کښې شامل دی اومستقل کتاب غواړي او په دې باب کښې څه ليکل شوي هم دي. نو دغه د ادب دګانې برخه (ادبي فنون اوصنايع) پرېږدو او د ادب په بنه او اصلي وجود څه خبرې کوو.
اوسني اديان او ادب څېړونکي په ادب کښې اصلي اوجوهري شيان لکه چې د مخه وويل شو دعواطف او احساسات تخيل او تمثيل ګڼې او د شعر او ادب تاثير او اغيزه هم په همدغو شيانوکښې ګوري نه په صنايعو کښې.

عواطف

عاطفه هغه دا خلي قوه ده چې په نفس کښې تاثير لري او نفسو نه متاثرکوي مګر دا هم بايد ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب بې نه شو بللی ځکه چې ځينې شاعران او خطيبان چې عمومی اميا ل ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځينو کلماتو په استعما ل لکه: وطنيت، مليت، قومي لوړتيا....د دوئ احساسات راوېښوي او متاثر کوي يې، مګر دا تاثر د آني اقتضاآتو تابع وي نو چې هغه اقتضا آت بل راز شي ددوئ وينا بيا هېڅ قيمت نه لري او فی الحاله له اعتباره لوېږي، دغه راز عواطفو چې يو ټينګ حقيقي اساس نه لري د بليغ ادب مميزه نه شي کيدای نو په عواطفو کښې څوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

دعواطفو صدق

دعاطفې صدق دادی چې عاطفه يو حقيقي اساس ولري او د شاعر دزړه غږ وي. که په يو ه شعرکښې داشی نه وي نو ساړه تشبيهات، پيکه توصيفونه، تکلفي مبالغې څه تاثير نه لري او ذوق ورځنې نفرت کوي.
بليغ اوعالي ادب لکه چې ځينې کسان ګومان کوي په وهم اوکذب نه دي بنا، بلکه دعواطفو په صدق مبنی دي. که تاسې يوغزل راوا خلئ چې شاعرپه کښې دزړه په شعور د جما ل لوړومدارجو ته رسيدلی وي او دعاطفې صداقت په کښې وي او له يوه بل غزل سره يې مقايسه کړی چې په تکلف اوتصنع جوړشوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتيانی عواطف په کښې نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې دتاثير په لحاظ د ځمکې اواسمان قدر فرق لري.
دځينو عروضي شاعرانو ځينې اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبيهاتو او استعارو زور په کښې ليده شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند اوتاثير نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډېرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندروکښې يوه صادقه مينه، يورښتيا نی جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي.
دمثا ل په ډو ل دا دو ه نمونې وګورئ:
لومړی نمونه چې له صنعت او تشبيه په کښې کار اخستل شوی:

(۱)

روغ بـــه نـــه شـــم بـــې وصـــاله راشـــه کښـــينه

شــــه خبـــــر زمالــــــه حالـــــه راشــــه کښـــــينه

اخر کړيدی فرار رم سرشتانو
دوحشت په خوی غزاله راشه کښېنه

په مراد دعندليب بې وفا ګله!
جلوه ګرشوي پس له کاله راشه کښېنه

زه آرام لکه بسمل په پرهار مومم
دخپل يارشام و هلاله راشه کښېنه

نازکی ديار دي طبع کړه موزونه
ای شيدا نازکخياله راشه کښېنه

دوهمه نمونه دملي سندرې يوه ټوټه:

نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
له هوسه غورځوه لستونې دواړه راځه

په کالوچې ځان سنبا ل کړې زينت ناکه شې
ته له نورو نجونوزياته ښيوه ناکه شې
دعاشقولړمانه لره قصابه شې
چې برجل لره راځې لمنې نغاړه راځه
نن زما دپاره ته اميل په غاړه راځه
له هوسه...

چـــــــېِ برجــــــــل لـــــــــره راځـــــــېِ عـــــــالم خبرکـــــــه تـــــــه
پــــــه زلفـــــانو ورتـــــــه پـــــــورېِ مشـــــک عنبـــــر کـــــه تـــــه
يــــــو ځلــــــي خوپـــــه عجـــــم ځـــــان برابـــــر کـــــه تـــــه
چـــــــېِ مــــــوزي کـــــره شـــــوېِ بنـــــده ژاړه ژاړه راځــــــه
نــــــن زمـــــا دپـــــاره تـــــه اميـــــل پـــــه غــــاړه راځـــــه
له هوسه...

ګورئ ! په دې دوه نمونوکښې يوه ارزو او يو هوس ليدل کيږي. په لومړی نمونه کښې شاعر خپلې معشوقې ته وايي چې راشه کښېنه او په دوهمه نمونه کښې ورته وايې چې اميل په غاړه او په ډېر هوس راځه! مګر دوهم اواز چې دزړه غږ دی ډېر خوږلګي او يو بل شان اثر لري.
لومړی شاعرله خپلې ناز کخيالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزا ل ، بې وفا ګل ، د خمو ابرو اوشهلاسترګو لرونکی اوشام وهلال وايي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مګر سر ه له دې ټولو تشبيهاتو اواستعارو بې له دې نه چې ووايو په دې شعر کښې يو مړاوی بې روحه جما ل پروت دی نور به څه ووايو.
په دوهم شعرکښې چې يوه رښتيانې ارزو او حقيقي عاطفه مو جوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتی دی هغه ويل شوی ، شعريو مستي او جذابيت پيداکړی او په عواطفو کښې تحريک پيداکوي.
يوشاعر بايد په دې پوه شي چې شعر اوغزل دزړه له ارزو اواحساسه داثر اقتباس کوي نه له ادبي صنايعو ، او هماغه شعرپه زړونو ډېر ه اغيزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو بايد سړی زړه دشعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمايلاتو او رښتيا نيو جذباتو پکښې کارواخلي. په دې صورت کښې نو تشبيه او استعاره ، تخيل و تمثيل هم روح پيدا کوي او په ادبي صنعتونو کښې هم يو حقيقي کيف پيدا کيږي. مګرکه سړی په شعر کښې يوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګين الفاظ پيداکوي اوسره نښلوي يې، نظم به جوړشي، فن وصنعت به پکښې وي مګر دزړه متحسس کولو او دبديعي احساساتو دتحريک قوت به پکښې نه وي.
همدغه ټکي ته ((سرفليپ سيدنی)) پرېوتی دی چې وايي: ماغوښتل چې له خپل رښتيانی عشق نه يو غزل جوړکړم او خپل ټول رنځونه پکښې ځای کړم ګوندې زما په عزيز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکښې پيداکاندي، په دې فکر راپاڅېدم څه بديعي صنايع چې ذوق خوښول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړم کلمات په ډېر تکليف پيداکيدل اوهره کلمه دذوق انتخاب ته اړه وه. بديعي صنعت چې دفطرت مولود و د دقت اومطالعې په مخکښې يې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او دموسيقي څپې ماته نااشنا ايښېدې چې کتل مې زما طبعې دفصيحې وينا توان نه درلود اوسرېې دعاجزۍ په ميدان کښېښود، قلم مې په غاښ کړاو شونډی مې له قهره ووچيچلې په دغه وخت کښې راته ذوق وويل:
ليونيه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وايي هغه ليکه! ددې نوموړي شاعر له وينا څخه هم پوره معلومېږي چې شعرد زړه غږ دی او بی له ضميره بل ماخذ نه لري. که څوك ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبيرات پيدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچيچي نورڅه لاس ته نه ورځي. مګرکه زړه ته مراجعه وکړي او دزړه دوينا ريکارډ ثبت کړی، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبيهات اواستعارې وي په دواړو حالونو کښې ورته شعرويلی شو او تاثير پکښې وينو.

دمثا ل په ډول يو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځينو کښې ادبي فنون دومره دېرنشته اويوازې دهمدې لامله چې دزړه نارې دي په زړه اثر کوي مګر ځينې نورچې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، ښايست لري خو دلبري او دلربايي نه لري.

لومړی قسم شعرونه:

(۱)

په سرولبانودې پيزوان وهي ټالونه کنه
زلفې جالونه کنه

سترګې دې تورې جلې زلفې سمسورې جلې
ستاپه تندي کښې عجب خوند کاشنه خالونه کنه
زلفې جالونه کنه

وخت دبهار دی جلې وطن ګلزار دی جلې
راځه چې دواړه دباغچووکړوسيلونه کنه
زلفې جالونه کنه

بې تامې تاب وي کله په ماکښې آب وي کله
ما په شاکړی ستا غمونه غرونه کنه
زلفې جالونه کنه

دبـــــاره خـــــان خبـــــرې   درومرجـــــان خبـــــرې

زمـــا دشـــــعر نــــه قربــــان شــــه نــــور شـــعرونه کنــــه

زلفـــــــــــــې جالونـــــــــــــه کنـــــــــــــه

(باره خان)

(۲)

چپـــې مـــې پـــه زړه ځـــې دغـــم داســـې داســـې

ژونـــدون مـــې کـــړ تنـــګ ستاســـتم داســـې داســـې

نـــه پـــاتې مجنـــون، نـــه فرهـــاد نـــه شـــيرين شـــه

فنـــا شـــو پـــه عشـــق کښـــې عـــالم داســـې داســـې

ســـيلاب مـــې داوښـــکو پـــه مـــخ ځـــې همـــيش

بهيـــږي لـــه ســـترګومې نـــم داســـې داســـې

مـــــين دې د دريـــــم اى مـــــاه جبينـــــې

کړيـــږم مـــدام خـــورم قســـم داســـې داســـې

غمـــاز مـــې پريبـــاســـې دغـــم پـــه خنـــدق کښـــې

زه غـــوارم مـــدام ســـتا کـــرم داســـې داســـې

نـــوروزه! مشـــال دعمـــل ځانتـــه بـــل کـــړه

شـــته ځـــاى دخطـــر پـــه تـــورتم داســـې داســـې

(نوروز)

(۳)

مسته په خنداد جینکو په مخکښې میره ځي
خیال بې په چانشته دی دټول مالت کجیره ځي

مسته چې منګی په تندي کښېږدي نیغه نیغه ځي
مخکښې شي له نجونوګودر غاړې ته بېدریغه ځي
واړه عاشقان بې له دنیا خخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هواکیره ځي

مه کوه خونکارې دومره کبرپه خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانوته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنګانوته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې دضمیره ځي

وه دنجونومیرې ته لاخومره لوی دماغ لرې
زه دبڼ طوطي یم ته دسروګلونو باغ لرې
تاته کتی نه شم په تندی کښې بل چراغ لرې
نجونې دمالت واړه داستا د وروسته خیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دګل په خیر شنه

سخت ساعت دژمي دهر چاله زړګی هېرشنه

وړی چي بلبل و دګلاب په پرخه سپرشنه

نن دباغ په لوري هغه ستا اشنا خانمیره ځي

(خان میر)

دوهم قسم اشعارچي دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت ګیر شو و په هاله کښي

داېي غابن په خوله کښي زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښي

هسي رنګ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترګو

نه پېي سیا ل په هند کښي شته دی نه ثاني په بنګاله کښي

لکه ونښلي مرغی چي په سست دام دسلولومو

هسي زه پریشانو زلفو، کښي ابستم په کشاله کښي

دازماله غمه شین زره پکښي خیال ل دیار دلبو

هسي رنګ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښي

ماویل عین ګنه ګل دی دغنچي په لمن نغښتی

که مي کوت یوګل اندام وپروت په سبزه دوشاله کښي

سرترپایه تیغ دهجرلکه نی سوری سوری کړم

ځکه یم مدام داهسې په فریادو په ناله کښې

که یار غواړې هومره ژاړه څودر ځي عبدالحمیده

داپه داچې در مونده شي په دریاب نه په ناله کښې

(حمید)

(۲)

دا حسینه پري مسته په خواراغله

که ومځکې ته سپوږمۍ دسماراغله

په رونږتوب زما داوښو شبنم نه دی

غنچې خوله چې دګل رخ په خنداراغله

دجنون زنځیر مې پرېووت وګردن ته

چې په زړه مې ستا دزلفوسوداراغله

چې دې تېغ دغمزی واچاوه وخنګ ته

زه هغه ساعت شوم پوه چې قضاراغله

په ژړا به مې لمن لنده وي ډېره

که څرګنده مې په سترګو شهاراغله

خانګل ګل دمضمون ټول ترهسې حدکړ

چې بلبله دفارسي په ژړا راغله

(خانګل)

(۳)

داپه خوب کښې رانښکاره شو د دلبر مخ

که په ابرکښې ښکاره شو دقمر مخ

چې پې ولیده داستا جوهر دغاښو

پټ له شرمه پخپل آب کښې کړ ګوهر مخ

له حیادې غټ ومخ ته کتی نه شم

کله لید په خورو سترګو شي دنمر مخ

راپه یاد چې دې دسرو شوندو خوارږه کړم

ټکوم لکه مګس عبث خپل سر مخ

قلندر دمبر اهلته عاشق بوله

که پې ونیو ستابانوته دټتر مخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوی وی چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتګران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیداکړي او پیوندېې کاندي نو وروسته تر ډېرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصنعت په کښې له ورامعلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
قطره ای ازخون جګرکم کند

دامنظومه هم په ډېرې جګرخونی او ډېرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرته لکه چې خوا جه حافظ وایي:

صنعتګراست اما طبع روان ندارد.

صنعتګرویلی شو مګر درواني طبع خاوند پې نه شوبللی.

ځینې نورشاعران داسې وي چې دوئ ته د جما ل یا حقیقت پلوشه په یوه شي کښې ځان ښکاره کړی یایوبل نفسي اوقوي عامل پیداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تا مله دزړه الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او که رنګین په اوریدو نکو اثر کوي بلکه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لکه چې په ملي سندروکښې وینو د دیوان د خاوندانو په اشعارو کښې ېې هم ډېرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حمید، د خوشحا ل او عبدالقادر، علیخان او ډېرو نورو شاعرانو په دیوانو کښې ډېر سوزان اوموثر شعرونه شته او د ا څوک نه شي ویلی چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندروکښې هم کله کله ډېر تشبهات او استعارات وي مګرسړی پو هېږي چې په دې شعر کښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر دزړه نغمه ده، د نمونې په ډو ل دا څوبیته وګورئ:

یـــا تیـــك ســـتاپه جبـــین دی یاســـــــتر‌ګه دســـــــباده
یـــا جـــام دچـــین مـــاچین دی یاســـپینه خولـــه زیبـــاده

****

یـــــــا عطردګلانـــــــــــو یاســـتا دمـــخ خـــولې دي
یـــــــاتورې دفـــــــــولادو یاســـــترګې دلیلـــــې دي
یـــــــاکیف دی دشـــــــرابو یـــا بنـــګ دبنګـــالې دی
یـــا هجـــر ســـخترین دی یـــا تبـــه یـــا وبـــا ده

یابـــــــــاغ دښـــــــکلوګلو یـــا ســـتا ښـــکلی کاکـــل دی
آواز دی دبلبلـــــــــــــــــــو یـــا زړه دحمیـــد ګـــل دی
یـــا تیـــــغ دغوخولـــــــو یـــا ســـتا خـــونې چارګـــل دی
یـــــادامرغ زریـــــــن دی یـــا هغـــه محبوبـــا ده

(حمید ګل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي او زانو کښې ویل شوي دي په عروضي اشعارو کښې هم ډېر ساده او بې تکلفه اشعارمومو چې دزړه له تاثیره پیداشوي او په زړه اثر کوي چې یوه نمونه ېې داده:

ســـــحر بـــــاده !دآشـــــنا پـــــه کوڅـــــه ورشـــــه

زمـــــا دپـــــــاره پکښـــــــې وګرځـــــــه کوترشـــــــه

لـــــوی وکـــــم چـــــې وي ډـــــول ووینـــــه پـــــه ســـــترګو

پـــــه احـــــوال ســـــره دهـــــــر یـــــوه خبرشـــــه

هریوه چې زماله حاله پوښتېدلې

په ژړا ورته په اوښکو کښې احمرشه

که خبرې زما د پاره درته وکړی

مخ راکوزکړه زما ولورې ته چېرشه

دنسیم په رپا دې ښه نه شي رحمیه!

ددلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحیم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو سترګو ځارشم

هم ترمخ دې پروانه غونډې نثار شم

دزړه ولې مې په تاپسې پرې کېږي

راته وګوره قربان دې تردیدرا شم

شیریني به دې دوصل هېره نه کړم

که هرڅوغربت زده او خوارو زار شم

چې دې خیال په زړه کښې رایشی دننه

اورمې واخلي په ناروا وپه کوکارشم

داختر په ورځ که مخ راته ښکاره کړې

قرباني به دې په مینه درخسار شم

جنتونـــــــــه پـــــــــه خاطرکلـــــــــه را درومـــــــــي

چـــې پـــه شـــوق ګـــډ ســـتاد حســـن پـــه ګلـــزار شـــم

ستاوصـــــا ل پـــــه بخـــــارا کښـــــې رحـــــيم بيامونـــــد

صـــــــدقه ترېولـــــــو ځمکـــــــو دبخـــــار شـــــم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کښې رښتياني عواطف وي اوپه بل کښې نه وي داسې مثا ل لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولادپه مړينه کښې مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر دکوم لوی اومعتبر سړي په مرګ کښې دصلې او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کوښښ وکړي چې ډېر اوصاف ورپورې وتړي او ډېر شعري صنعتونه پکښې ځای کاندي مګر هغه دزړه درد او رښتيا نی عاطفه چې په لومړنی مرثيه کښې وي په دې کښې نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نورهر څه لري مګر دزړه رښتيانی تاثرنه لري او په پردي غم ژړا وي. نوداشعر هېڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی ځکه چې هغه روحي اتصا ل او رابطه چې په لومړي شعرکښې دمړي او شاعرترمينځ موجوده ده دلته نشته اوهمدغه شی حقيقي اوغير حقيقي ادب يوله بله بېلوي اوبېل بېل قيمت ورته ټاکي.

دعواطفو تجلي او ظهور

کله يوشاعر د ډېر ښه تامل او فکر خاوندوي مګر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندي ځکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کښې وي مګر دتجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تريوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. ځينې موضوعات دي چې عواطف پکښې لکه داورلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور...... مګر ځينې موضوعات لکه فلسفي افکاراو اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی اوحرارت پکښې نه پيداکيږي، نو مور دانه وايوچې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت اوهيجان دې پکښې پيداکاندي بلکه داوايو چې په کومه موضوع کښې چې دی داخلېږي څومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او ياپه دې کېږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.
په همدغه برخه کښې اد يبان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د ځينو عواطف ډېر تېزاو بارزوي دځينو نه وي، په ځينو کښې شعري طبيعت قوي وي او په ځينو کښې ضعيف وي.
دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کښې به په کوم يوه څه ليکي يو به بې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نګارش ته به ادبي رنګ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترګه وګوري او نفسيت به بې په نظرکښې ونيسي لکه چې په سيدجما ل الدين ډېرې مقالې او نظمونه وليکل شو ه چې په ځينو کښې ادبي خواته تمايل ليده کېږي او په ځينو کښې تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کښې خپل خصوصيت ښئی.

د عواطفو ثبات او نه رالویده

ځینې لیکونکي اوشاعران وي چې عواطف یې ثبات او دوام نه لري یعنې دیوه مضمون او یوه شعر اغاز او انجام یې ډېر فرق لري او کلام یې له خپل حسن او خوږوالی څخه ابتدا ل او پیکه توب ته رالویږي. یو بیت یا یوه مصرع یې ډېر ه ښه او موثره وي مګر بل بیت اوبله مصرع یې هغسې نه وي او په ویناکښې یې د ادبي قیمت په لحاظ لوړې ژورې تیټ وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دی چې په ویناکښې دې له سره تراخره پورې یورنګ اویواهنګ موجودوي ځکه چې په دغه ډول یو رازوالی هم دبلا غت له اصولو مخالفه خبره ده او لکه چې دکلام رالویده او ټیټوالی عیب دی یوراز والی یې هم عیب دی او ملال راولي نوپه لیکونکی لازمه ده چې له یوه صورت نه بل صورت ته انتقا ل وکړي اوپخپل کلام کښې له تفنن څخه کار واخلي داکار البته په تغزلي اشعارو کښې اسان معلومېږي ځکه چې یو خو دا رازاشعار لنډوي بل پکښې دیوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مګر په قصایدوکښې ګران ښکاري.

خیا ل

وایي چې خیا ل یوه قوه ده چې غیرمرئي شیان او هغه شیان چې مشاهده یې نه شو کولی زموږله نظره تېروي مګر دا تعریف پوره نه دی اودغه راز معاني په یوه منطقي تعریف کښې راوړل کیږي هم نه.

نو وروسته به یې دبحث په ضمن کښې رنګونه او ډولونه څه نه څه وښیو، خیا ل په ادب کښې یو خاص مقام لري او په عواطفو کښې ډېر تاثیر پیداکوي. که فرضاً کله موږ یو خبر واورو چې په کوم ځای کښې څه طوفان پېښ شوی چې دومره خلك مړه او دومره کورونه وران شوي دي دا خبره راباندې دومره اثرنه کوي لکه چې دغه حادثه دکوم ادیب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخیل نه په کښې کاروا خستل شي.

ادبي خیا ل په درې ډوله دی:

(۱) مبتکر خیال:

دا هغه شی دی چې دانسان ادراکاتو ته یو نوی صورت ورکوي او اکثر شاعران یې دتشبیه اواستعارې په ډو ل پخپل کلام کښې پیداکوي لکه د حمید دابیت:

دازمالــــــه غمـــــه شـــــین زره پکښـــــې خیــــــا ل دیــــــار دلبــــــو

هســــې رنــــګ زیــــب وزینــــت کالکــــه مــــې پــــه شــــنه پیالــــه کښــــې

مګر که څوک دکلام په موضوع او اسلوب کښې دتخیل له ابتکار او نویتوبه کار واخیستلی شي نسبت هغه تخیل ته چې په تشبیه اواستعاره کښې وي زیات اهمیت لري او د تخیل دغه راز بداعت ډېر لږ او نادر هم وي چې یو مثا ل یې دیوه انګلیسي شاعر یوشعر دی چې ددنیا لوی لوی خلک دسعادت په طلب کښې په دې ډول تصویروي:

یوښاردی چې دیوالونه یې ډېرجګ او دروازه یې ډېر ه وړه اوتنګه ده، دابنار دسعادت ښاردی چې دجهان نوموړي او لوی لوی خلک ورپسې ګرځي، دې دروازې ته یو لوی حریې سړی راځي چې ډېر هیوادونه یې فتح کړي دي اوپه

ډېرو دښمنو پې برى موندلى مګرد دې لامله چې عسکرى لباسونه او اسلحې پې په غاړه دى په دغه دروازه نه شي ننوتلى اوحيران درېږي.
وروسته ترده يولوى عالم له خپل علمي لباس اوغټوغټو تاليفاتو سره راځي او دى هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاييدو امکان نه ويني په ده پسې نور دسياست او ما ل خاوندان رارسېږي او هريو دلته حيران درېږي چې څه وکړم په دې حا ل کښې يوه کوچنۍ جنۍ راپيداکېږي او په ډېرې خوشحالۍ په دغه دروازه ننوځي اوبيا څه شيبه وروسته بېرته راوځي دوئ ته وايي چې ولې ولاړ ياست؟ دوئ وايي دراوزه وړه ده او مونږ نشوننوتلى، هغه وايي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوئ يوبل ته ګوري او مترددکېږي مګر جينۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډېر عجيب ښاردى او هر څه په کښې شته په دې ډله کښې يوتن خپل کالي غورځوي اوننوځي هغه نورهم چې ده ته ګوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.
ددې شعر ښايست اوجما ل دتخيل له ابتکاره پيداشوى او دتخيل ابتکار په اصل مضمون او د بيان په اسلوب کښې ځاى لري.
په پښتوکښې هم چاپه ارزو باندې څه ليکلى چې خلاصه يې داده:
هلته لرې دغره په لمن کښې دلمر پلوشو ته څه شى ځليده، ماګومان کاوه چې کوم ډېر قيمتي څيزدى اوله کوم معدن څخه کومه قيمت بهادانه راوتلې ده په همدې ګومان ور روان شوم او ډېر خوشحاله وم چې هلته ورسيدم ګورم چې دښيښې يوه ماته ټوټه پرته ده او نور هېڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز اوانجام.

دلته هم په اصل موضوع کښې يوتخيلي ابتکار ليده شي.

(۲) مصور خيال:

څه شى چې يواديب په سترګو ويني او پرې پوهېږي نو چې هغه د خپل خيا ل په مرسته تصوير کړي مصور خيا ل ورته وايي مثا ل يې دادى:
يوه سړى دشپې له مخې تبې کولې اوهره شپه به يې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې داحوا ل پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنګه وي؟ ده ووېل يوه حياناکه ښځه ده چې دشپې په توره پرده کښې زيارت ته راځي اوسبا دوخته بېرته ځي.

(۳) مفسر خيال:

کله چې کوم اديب په يوه شي کښې څه روحي يا ادبي کيفيت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو اومعنوي مشاهداتوته انتقا ل وکړي لکه چې ځينې ادبا د يوه سيند يا يوه غره له ليدو ځنې، ځنې تاريخې واقعاتوته ولاړشي او دتيرو حواد ثو او زاړه عظمت تجليات په کښې وګوري نو دامفسر خيا ل با له شي چې يو مثا ل يې دادى:

پـــــــه لمـــــــن دتــــــــورو غرونــــــــو دخيبــــــــر وادي راګيــــــــره

لکــــه تــــور ديــــوان چــــې کښــــېني لــــه پــــري نــــه ګيــــر چــــاپيره

پت پنهان هره ذره کښې دخيبر خوني داستان دی

يو تاريخ بې پـه مخ ليک دی يو ياداشت دتېر دوران دی

ورو پـه ورو دغرونو خواکښې يوکاروان روان سفر کړي

دا را ياد مې پـه زړګی کښې دتېرشوي دور منظر کړي

يوه ورځ بـه چېري دلته دمحمودکاروان روان و

ګردغبار دده دفوج بـه رسېدلی ترآسمان و

دتکبير ناري اوچتې اروېدلې دې جهان وې

ددې ملک ذرې بـه لـه دهشته پـه لړزان وې

پـه دې خاوره دې تېرشوي دبابر غوري فوجونه

ابدالي نادر راغلی پرې بـه فخر کړي داغرونه

سيدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خيا ل ډولو نه څه نه څه وښود ل شوه بايد ووايو چې تخيل دشعر يوداسې عنصر او رکن دی چې که ووايو شعر په حقيقت کښې بې له تخيله بل شی نه دی هم ورسره ښايي. همدغه تخيل دی چې جهان او د جهان هره ذره شاعرته له نور عالمه په بل رازښئی چې کله بې له نمراو سپوږمۍ سره په خبرو راولي او لکه بې د ګل په خندا، دشمع په ژړا، د نسيم په پيغامونو پوهوي، يووخت ورته ډک سيندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته ديوه مظلوم څو قطرې اوښکې لکه يو سيلاب داسې وښئي. که دغه شاعرانه خيا ل له شاعر سره ملګری نه وي شاعر به هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرګوري او هېڅ شی به پرې دومره اثرنه کوي. همدغه خيا ل دی چې شاعرته ډېرپټ او مرموز شيان ښکاره کوي اوهغه څه چې عوام بلکه خواص بې هم نه شي ليدای دی بې ويني او تعبيرونه ورځنې کوي همدغه تخيل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترېنه پيداکيږي او په شاعرو فيلسوف دواړو کښې ليدل کېږي.
کوم فلاسفه چې دابتکار و ايجاد قوت لري هغه ارومرو د تخيل خاوندان دي او له تخيل نه ډېر کار اخلي نوويلی شو چې په نيو تن او ارسطوکښې هماغه قوي تخيل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مګر داستعما ل په طريقه کښې فرق ؤ او مقصد وغرض په کښې بيل ؤ. ديوه فيلسوف تخيل دمسايلو په حل کولو او تحقيق کښې سرفېږي مګر ديو شاعر تخيل د احساساتو او عواطفو دتحريک لپاره په کارلوېږي.
ځينې محققين وايي چې له شعري خيالاتونه فلسفه پيداکيږي اوله فلسفې نه بيا علم پيداشي يعنې شاعرانه خيالات او فلسفه اوعلم داسې مثا ل لري لکه دسپيدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختو رڼا. نو په دغه ترتيب هماغه

شاعرانه خیالات چې څه قدرزیات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کښې چې زیاته رڼا یي پیداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر دمعرفت تاریخه له شعره څخه شروع کېږي او په علم ختمېږي.

هومر دیونان معروف شاعر په داسې عصرکښې پیداشو چې دفلسفې څه پته نه لګېده او دغه نوموړی شاعرله حکمت اوفلسفې نه دمخه دنیاته راغی مګروروسته ترده ارسطو د ده دطبع له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهادکوي. کینرو دفرانسی یولیکونکی لیکي چې د هومر په اشعاروکښې دانسان اوعالم حقیقت او د هرشي اساس موجود دی.

که سړی څه قدرته دقیق شي نودعقل اوفکر ماڼۍ په خیا ل ولاړه ده او خیا ل په علوموکښې زښت ډېر د خل لري، نورعلوم خولاپرېږده هغه علمونه چې دعقل په نزد بېخي منلي دي لکه ریاضي او هندسه داهم دانسان له خیاله پیداشوي دي، که چیرې له یوه ریاضیدان څخه د واحد دتعریف پوښتنه وکړو چې دریاضیاتو ابتداو انتها ګڼل کېږي یا دهندسې دیوه عالم څخه دنقطې تعریف وغواړو چې ټول خطوط ورڅخه پیدادي یقین دی چې دا دواړه شیان ((واحد- نقطه)) به یواسې شی راوښیي چې بې له خیاله به بل وجودنه لري او یو تخیلي شی به وي.

دا چې موږ یو کاڼی دحس او عقل په مرسته په تحجر اوتجمد پېژنو دا هم یوخیا ل دی دانسان تخیل دغه صورت ورکړی دی.

تخیل سره له دغو مره ا همیته چې په شعر و ادب کښې یې لري که څوک یې په تشخیص کښې وغولېږي او له او هامو نه یې فرق ونه کړی شي یاېې بېځایه استعما ل کړي نو شعر بېخونده کوي او قیمت یې راټیټوي. ځینې او هام چې ځینو شاعرانو پخپل شعرکښې راوړیدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ویلی بلکه واهمي کلام یې بللی شي لکه امرأ القیس چې پخپل یو ه شعر کښې وایي:

اتقتلنی والمشرفی مضاجعی
ومسنونة زرق کانیاب اغوال

مطلب یې دادی چې رقیب به ماڅنګه مړکړي چې زما په خواکښې دیمن مشرفي توره ایښي ده او داسې نیزې راسره دي لکه دغولانو داړې. نو دلته غول او د هغه داړې یو محض وهمي شی دی چې ښا یي بې امرأ القیس بل څوک ترې ونه وېرېږي. که څوک تخیل بې ځایه استعما ل کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثلایو شاعر دبهار اوپسرلي په صفت کښې ددې په ځای چې ښه چمنونه زېړاو سره ګلان، ابشارونه وستایي اوله تمثیل څخه کار واخلي دتخیل خواته زوروکړي او خیالي شیان تصویروي. یادیوه چاپه مدح اوستاینه کښې دهغه واقعي اوحقیقي صفات پرېږدي او دتخیل په زور ورته خیالي اوصاف پیداکوي او وریوري ترې یې چې هېڅ حقیقت او واقعیت پکښې نه وي نوداهم په شعرکښې عیب باله شي او دخیا ل بېځایه استعما ل بلل کېږي.

تمثیل

تمثیل دې ته وایي چې شاعر او ادیب یومضمون یایو معنی داسې بیان کړي چې اصلي صورت یې سترګو ته ودرېږي. تمثیل هم په شعرکښې یو اساسی جزګڼل کېږي او زښت ډېر اهمیت لري. ارسطو وایي چې شعرپه تمثیل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کښې داشی نه وی هغه شعر نه بلل کېږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کښې لیکي، چې یو له هغو شیانو څخه چې انساني غرایزبلل کېږي دتقلید حسن او د تمثیل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم یوډول نقل اوتمثیل دی دانسان په طبیعت ارومرو اثرکوي او انسان ورځنې خوند و حظ اخلي نو دارسطو په نظر یه د شعر دتاثیر سبب تمثیل دی.

کوم شعر چې له تمثیل نه په کښې کاراخستل کېږي هغه دیوه رسم مثا ل لري چې باید دموضوع دقیق نکات په نظرکښې ونیو ل شي او له اصل سره مطابقت ولري.
په تمثیلي شعر کښې کله دشعر موضوع یوه منظره یا واقعه وي او کله د احساساتو او تمایلا تو تمثیل په نظرکښې وي.
په دغه وروستی حصه کښې شاعرله رسام څخه موفق دی او ځینې نفسي کیفیات شته چې په رسم کښې نه راځي او په شعرکښې راځي.
ځینې تمثیلي اشعاردي چې شاعر په کښې له تخیل څخه هم ډېر کاراخلي مګرپه ځینو کښې یوازې تمثیل وي او له تخیل نه هېڅ کارنه وي اخستل شوی.
په ځینو مواردوکښې دشعرلوی صفت همداوي چې تثمیل ښه قوي وي او حقیقت په نظرکښې ښه مجسم شي.
دتمثیل په باب کښې دشعرښه نمونه که ګورئ نو دښاغلی رښتین دباغ ننداره وګورئ چې دکابل مجلې په (۱۷۲) ګڼه کښې نشرشوی او د تمثیل پوره اقتدارپه کښې معلومېږي.
دتخیل زور او قوت که په پښتو اشعاروکښې لټوئ نو دښاغلی خادم په اشعار کښې یې ښې ښې نمونې شته. داحساساتو او عواطفو صدق او تجلي دښاغلی بینواپه ((بې وزلی شرق)) کښې وګورئ چې دشاعر دزړه درد او رښتیانی تاثرپه کښې له ورامعلوم دی او په همدغه شی، دې شعر لوړقیمت پیداکړ ی دی.

ددې بخث خلاصه

دشعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا دمعنویت په لحاظ دادي:
عاطفه، احساس، خیا ل، تمثیل. نوپه هرشعر کښې چې دغه شیان یا یوله دغو څخه موجودوي، هغه شعر دی اوپه انسان باندې اثرکوي په کوم شعر کښې چې دغه شیان نشته او یوازې رنګین الفاظ اوشعري صنعتونه په کښې دي هغه لکه یو تش ښایسته لستونی داسې وي او کوم حقیقي کیف پکښې نه لیدل کېږي او ننداره به یې کوی مګر خوک چې په شعر او ادب کښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کېږي او یوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي.
دپښتو اشعارو ته چې سړی ګوري او دصنعت اومعنی په لحاظ په کښې غورکوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زیاته توجه موجوده ده یعني ضرور پکښې یا نور عواطف او احساسات وي یا یوعالي تخیل او لوړه مفکوره پکښې لیدل کېږي یا له ښه تمثیل او تصویر څخه پکښې کاراخستل شوی وي.
اوځینې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا اوښیګڼې پکښې سړی مومي اودبلیغ او عالي ادب ښې نمونې یې ګڼلی شو.(۱)

عامیانه بلاغت

خوکاله دمخه دیوه لوی سړي په مجلس کښې دغروخلکو په پوهه اوهوښیارئ خبرې کیدې دې سړي چې دهیواد په یوه غرنۍ حصه کښې دیوه سترحاکم په حث شپې ورځې تېرې کړې وې هغه خلک یې ډېر زیات ستایل او مکرربه یې ویل چې دوئ په خبر و له هرچانه ښه پوهېږي خوکه څوك له دوئ سره ددوئ په ژبه وغږېږي او مفاهمه ورسره وکړي.
په همدې غرو رغوکښې داسې خلق شته چې سړی یې خبروته حیران پاته کېږي او دتعلیم له خاوندانونه یې په ویناکښې څه فرق نه لیدل کېږي.

(۱) د ښاغلی (مجروح) (بینوا)، (خادم) (رښتین) اشعار ددې خبرې تصدیق په ښه شان کولی شي.

دابحث لا نه وقطع شوی چې دهماغه ځای خوتنه توررېرې او سپين رېرې راغله او دمجلس خلک ددوئ او ضاعو او خبروته دتېربحث په اثر کښې ښه متوجه شوه چې ودرې دوئ څه وايي؟ اوځنګه ګرېږي؟ دوئ دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارفت ځخه چې درنځورتيا په اثرکښې پېښ شوی و خپل خپګان ښکاره کړ او بيابې خواهش وکړچې که صحت بې ښه وي ښېرته ورشي او ددوئ اداره پخپل لاس کښې ونيسي مګر دامقصد بې په دې ډول اداکړ چې زمونږ په ملک کښې مشهوره ده چې په يوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسړي غږ وانه وريدل شي دهغه غره ماران ښاماران کېږي او پخپل مينځ کښې يو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له مونږ نه بل شی جوړېږي او يو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په مااثر وکړاو زه بې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک اوهغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهېږي او دفصاحت وبلاغت نوم بې هم نه دي اوريدلي پخپله وينا کښې دبلاغت خاوندان دي او په خبروکښې بې شعري او ادبي کيف ليده شي.

وګورئ دغه سړی له يوه ادبي منطق او تمثيل اوتشبيه نه څومره ښه کار واخيست اوخپل مقصد اومطلب بې دبلاغت له اصولو سره سم داسې اداکړ چې دخپل مراد کنه او انتهايي حد ته ورسيده چې ديوه مقصد همدغه راز بيان بلاغت اوويونکی ته بې بليغ ويل کېږي.

که څوک د پښتنو په جرګو اومرکوکښې ناست وي او ددوئ خبرې بې اوريدلی وي هغه ته به په عاميانه محاوروکښې دغسې ډېرې نمونې يادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکوکښې هروخت له دغسې ښوښو تمثيلو اوملي رواياتو کاراخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی يوموافق تمثيل اوادبي استدلال پيداکوي بيا خپله خبره پرې سپروي. ددوئ دبلاغت زور او قوت په همدغو تمثيلو او رواياتو يا متلونو کښې وي او تشبيهات او استعارې بې هم خوراقوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبروحق لري اودملي مجالسو خطيبان او بلغاً بلل کېږي دخپل مقصدله شروع نه دمخه يوحکايت کوي يااله ملي رواياتو او عنعناتو څخه دخپل بيان دپاره يو ښه تمهيد پيداکوي وروسته بياخپل مقصدته راځي اوخپل مطلب بيانوي نوپه دې صورت کښې ددوئ وينا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکارنشي کولی اوهر څوک بې په معقوليت باورکوي که څوک په دې مجلس کښې ددوئ دخبرې ترديد کوي او مخالفه نظريه قايموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به يو قوی تمهيد اوحکايت پيداکوي اوخپله خبره به قوي ښئی، په دې وخت کښې نويوه ادبي مبارزه شروع او دميدان ورلو دپاره زيات فصاحت او بلاغت په کاردی. مګر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهېږي اوپه عاميانه ادب کښې ځای لري . په همدغه قوت دمرکو مشران اووکيلان غټې غټې خبرې اواروي او هرڅوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشرۍ راز هم په همدې کښې دی چې سړی بايد له ملي عنعاتو او رواياتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کېږي او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحياتو قوي اثرلري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښائي چې مونږ اوتاسې ته هېڅ ښکاره شي مګر په عامه طبقه ډېر اثر کوي. په ځينو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغيې داصولو پوهان راټول شوي و، ډېر ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به بې دخپلو عزيزانو احترام ته رابلل او دابه بې ورته ويل چې خپل کام او خپلو عزيزانوته په سپکه مه ګورئ .

يو د بل عذر قبلوئ او ننواتو ته په درنه سترګه ګورئ. د يوه متلی او مسلم دليل په ډول به بې ويل چې لوخې د خپل کام سپکه غوښته سر بې په درياب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډېر متحسس کړه او زيات تاثيربه بې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه يم خبر چې عنعنوي اصل اواساس به بې څه وي؟ مګرلو خې چې ګورم رښتيا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه بې وچ وي. نوداخبرې که څه هم څه اصل او حقيقت ونلري تاثير خولري او له يوې ډېرې صحيح فلسفې نه په عوامو باندې زيات اثرکوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبرولہ تاثیر لاندې راولي نوبایدله هغه سره داسې وغږیږي چې منطق اوادب یې په هغه تاثیروکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال اواستشهاد بې دهغه له فکراو ذوق سره سم وي او په نظرکښې یې له مسلماتو څخه وي.
زمونږ ادباٴ اوشعراٴ باید دې خواته ملتفت وي اوپه خپل شعر اوادب کښې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو،قصو اوافسانو کښې ځای لري پوره کارواخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنګین کړي چې دوئ ورسره اشنادي اوپرې پوهیږي چې زمونږ ادب هم ملي رنګ پیداکړي او دملت په ذوق برابر شي.
دپښتولنډۍ او چاربیتې چې په هر چاښې لګېږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب یې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکښې کار اخستلی شوی او کلمات وتعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هېڅ نا اشنايي پکښې نه ګوري وینا یې هم دحا ل له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. دمثا ل په ډول به یوڅولنډۍ هم راوړو.

دپښتو څولنډۍ

کله چې مونږ کو چیانۍ لنډۍ او دکو چیانو ټپې اورو پوهیږو چې دالنډۍ دکوچیانو له حا ل او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنګه ښه تصویروي لکه دالنډۍ:

اوښانو بیا غاړې کړې کړې
چې پرې سپرې دي سپینې خولې زېړ پېزوانونه

که چاکله دکوچیانو روانې کډې لیدلی وي چې په اوښانو باندې پښتنې پېغلې سپرې وي او اوښان یو خوابله خواغاړې کړوي او ترشا ګوري هغه ددې لنډۍ په بلاغتي کیف ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرځ کړی دی چې له یوې خوادغه منظره اووضعیت ډېرښه تمثیلوي او له بلې خوادې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوښان هم ددغو پېغلو دښایست او جما ل احساس کوي او ددوی نندارو ته مخ راګرځوي.
په دغسې مواردو کښې چې مطلب ددغو پېغلوستاینه ده ښایي چې ډېر تعبیرات پیداشي مګر هر تعبیر به دکوچیانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کښې دغومره بلاغت موجودوي.
په یوه بله لنډۍ کښې یوه کوچۍ پېغله خپل اشناته وایي:

تردې خروړی سپی راتېرشه
تردې ملالې خولې به زه درتېره شمه

په دې لنډۍ کښې یوشرط اوتعلیق لیدل کېږي چې باید مین یې پر ځای کړي او دملالې خولې په مقابل کښې یوګران کارقبو ل کړي چې هغه له خروړی سپي څخه تېریدل دی. په دې ځای کښې البته ډېر مشکل شرطونه پیداکیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مګر دکوچیانو له حا ل او ژوند سره به یې دغومره موافقت نه درلود لکه چې داشرط یې لري.
یوه کوچۍ پېغله باید هر څوک له خپل خروړی سپني څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمری خلکوته وښئی دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسبت اوموافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکښې شته چې دخروړي سپي په لفظ کښې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثردی چې ځينې دتصوف خاوندان له دې لنډۍ نه دحقيقت په نامه يوه بله معنی اخلي او وايي چې خروړی سپی نفس دی اوله دې نه تېريدل خدای ته رسيدل دی. که دلته توپ او توپخانې يادې شوې وای ددغسې تاويل دپاره به هم څه مجا ل نه ؤ او دومره ظرفيت په دې لندۍ کې نه پيداکيده.
ددې لنډۍ په ځواب کښې يو د تورې خاوند او توريالی مين خپلې معشوقې ته وايي:

دسپينې خولې تن راته کيده
که دچړو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم يوبليغ تعبير دی او له ده سره مناسب ايسي ځکه چې د چړو په څوکو تېريدل انتهايي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهېږي چې ددغسې سختې لارې يون دومره ګران دی چې له خروړو سپو تېريدل ورته هېڅ دي او څوک چې داقبلوي هغه په خروړو سپيو هم نه ايساريږي.
که سړی په شعر و ادب کښې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په يوه ښه او بليغ تعبير کښې مضمره ده که څوک د خپل مقصد لپاره يو قوي اولطيف تعبير ومومي چې مبتذل اوپيکه نه وي دې سړي په يقين سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه يې قايمه کړي ده. په دې تعبير کښې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کښې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف اوملاحت او حسن به په کښې وي اويو نوی تعبيراو ښه تصويربه ورته ويل کېږي لکه په دې لنډۍ کښې:

مخ په مړوند کله پټېږي
ظالمه ياره سلامي ولاړه يمه

ګورئ دلته يوازې يوښه تصوير اوښه تعبير په سړي اثرکوي. داد حياناکو پېغلو عادت دی چې منګی به يې په اوږه وي اوګودرله به ځي نو چې څوک نارينه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نيسي او دريږي په دې وضعيت ښايې چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوځه ګله يې ورلېږلی وي نو دا ورته وايي چې زه تا ته سلامي ولاړه يم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پټېږي رښتيا وايي لمرچاپه ګته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعيت ولاړه وي.
په يوه بله لنډۍ کښې يومين د خپلې ليلی' په پوزه سره نتکۍ ګوري اوسپينې خولې ته يې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډو ل ورته ځرګندوي:

ستاپه نتکۍ کښې شيطان ناست دی
هره شيبه مې ستا خولګۍ ته لمسوينه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کښې ورځنې خوله غواړي مګرکه ورته ووايي چې خوله راکړه يامې ستا خولې ته ډېر زړه کېږي دابه يوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کښې خوند پيداکړي او شعر ورځنې جوړ کاندي نو اول نتکۍ ستايي بيا پکښې شيطان کښېنوي، وروسته تردې نو ورته وايي چې ستاله خپله کوره دي چې ماپه کراره نه پرېږدي او ستا خولګۍ ته مې لمسوي ښايي چې خبرې دشعري سحرپه مرسته په هغې اثرکړی وي او هغې هم ويلې وي:
دسپينې خولې واک مې درکړی....................

په پښتوکښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باریکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پیرایونه پکښې کاراخستل شوی وي مګرپه زړه خوږې لګي اوښه لطف لري لکه چې یو مین خپلې مینې ته وایي:

که دنیایي شرمونه نه وای
تابه منګی ووړ زه به تش درسره تلمه

دالنډۍ خومره ساده ده چې هېڅ صنعت هېڅ تخیل پکښې نشته او بې له تشو تللو هغه هم هله چې دنیایي شرم نه وای نور څه نه لري مګر مینه او محبت پکښې ځای لري او دعاطفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمینې دپاره تش تک بلکه دتک ارزو هم لطف لري اوپه زړه اثرکوي.
په یوه بله لنډۍ کښې یو عاشق خپلې معشوقې ته پیغام استوي چې زه ستاد خولګۍ په امید درځم اوپه هرقیمت چې وي غواړم یې نووایي:

که مې اجل ستا په خولګۍ وي
سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشبیهاتو اوناز کخیالۍ څه رنګ نشته مګررنګ یې څه کوي خوند یې ګوره! دخپلې محبوبې برجل ته به ډېر خلک په مختلفولارو تللی وي خوپه دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوویونکۍ ورځي بل څوک به نه وي ورغلی. هرڅوک چې چېرته ځي اوسفر کوي نودلارې توښه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مګردی کفن په سرتړي او روانېږي دا تګ شاعرانه تګ دی چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کېږي او ده به هم له پتنګه زده کړی وي.
دمینې او محبت خبرې که هر څومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په یوه لنډۍ کښې یومین خپلې مینې ته دکور ورانۍ ښېراکوي او ورته وایي:

کور دې نژدې دیدن دې لرې
دیوا ل دې ړنګ شه چې وریادې ووینمه

مګرسړی پوهېږي چې دا ښېرا له مینې اومحبته دی اوپه دې ښېراو کښې عشق او محبت مضمر دی داهم هماغه شان ښېرادی لکه چې یوه مینه خپل مین ته وایي:

ټوټې ټوټې په تورو راشې
چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

نوکوم زخمونه چې دغسې ملهم پیداکوي سړی به پرې ولې نه خوشحالېږي او ولې به دغسې ښې دعا ګانې ښېرابولي؟
رښتیا هم داده چې دمینې اومحبت خبرې ډېرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړئ ځکه چې مینه په همدغو مکررو توصیفونو ارزي.
په کومه خبره کښې چې د مینې او محبت جلوه وي هغه که په هرعبارت وي شعر دی او همدغسې خبروته شعر ویل کېږي.
یوه معشوقه یې له کومې تشبیه اواستعارې خپل مین ته وایي:

ستړګې مې تاته تورولې
چې ته رانغلې په سالو یې پاکومه

څوک چې په مینه اومحبت پوهېږي او دشعر حقیقت او هویت ته رسیدلی وي هغه به دا لنډۍ هېڅکله هېره نه کړي او دلوړو اشعارو نمونه به یې وګڼي، ځکه چې دعشق او محبت په عالم کښې چاته سترګې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب یې ببرته پاکول ډېرلوړ قیمت لري.

یو بل ځای یو ارمانجن مین وایي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تیرې دمیرو را چلوینه

سړی چې ګوري ډېر خلک وینې چې دپیسو دپاره تیرې چلوي او څوک ورته هېڅ نه ملتفت کېږي مګر یومین چې د خپل جانان دوصا ل په مقابل کښې تیرو چلولو ته تن ږدي، دده باراوړی تیرې دعشق اوشعر په مانۍ کښې لکېږي او یو یادګار ورځنې پاته کېږي.

«پای»

ADABI BAHSUNA

جرمني ۲۰۱۱ میلادي کال
www.ulfat.net